

Поширення венеричних хвороб у нас і по інших країнах

1.

Венеричні недуги мають величезне значіння для суспільства й держави, бо вони в багатьох випадках просто-таки нівечать людей та роблять їх нездатними до громадського життя, до виконання громадських обов'язків і взагалі до розумової та навіть фізичної праці.

Особливо шкідливо відбивається на громадянстві сифіліс тим, що він калічить не тільки тих людей, що захворіли на нього, але навіть і їхніх нащадків, цеб-то, передається останнім спадково. Тому ця хвороба й боротьба з нею заслуговують на особливу увагу громадянства й держави та потребують найрішучіших заходів проти поширення далі. Так само наконечник (уретрит) шкідливий не тільки тим, що легко передається від хворого здоровим людям, але головне тим, що багато необережних людей, які хворіють на нього, переносять з половых органів побудника пошести—гонокока на око, тяжко потім хворіють очима й нерідко потім сліпнуть. За дореволюційними статистичними відомостями в де-яких районах сучасної автономної Бурятсько-Монгольської Республіки наконечник був причиною сліпоти або значної втрати зору не менше за трахоми. Дійсно, наслідки такого занедбання здоров'я цієї місцевості за часи царату помітні ще й нині: так, за Трайніним, в де-яких районах цієї республіки наконечник трапляється майже у 95% всього місцевого населення: тільки на жаль, цей автор не зазначе % сліпих між тубільців цих районів.

Тому цікаво, яко пильніше, простежити ті фактори та умови, що сприяють такому широкому розповсюдженню венеричних хвороб, бо це може принести велику користь в боротьбі з ними й сприятиме в майбутньому тому, що ці хвороби нарешті буде подолано й вони не шкодитимуть людям, як нині. Це, безумовно, дасть можливість бути певним, що не будуть вже в майбутньому зникати цілі, досить численні, народи від сифілісу та алкоголізму, що теж, як всі добре знають, являється однією з причин такого надзвичайного поширення цієї недуги. Варт пригадати хоча-б єнісейських остяків, коряків, юкагірів, які вже зникли майже цілком зі світу через сифіліс та алкоголь, а також сучасних тубільців Сибіру, та Аляски, що їх урядовці та крамарі-куркулі царату та сучасної «демократичної» республіки Сполучених штатів перезаразили на венеричні хвороби і де тепер тяжко найти людину, щоб не мала придбаного, або спадкового сифілісу, або наконечнику.

До останньої імперіялістичної війни сифіліс був вже страшенно поширений по всьому світу, причому особливо він був поширений в країнах яскраво виявленого капіталізму, або в країнах забитих, де населення жило страшенно бідно й було мало освічене, але й в останньому випадку всеж-таки треба зазначити, що й тут, крім забитості населення, величезне значіння мала також колоніальна імперіялістична політика капіталістичних держав, цеб-то з поширенням впливу імперіялістичної держави в здорову до того часу країну представниками влади цієї держави та її, коли так можна сказати, культуртрегерами заносились і розповсюджувались також й венеричні хвороби. При цьому велике значіння відігравали торговельні шляхи, якими провадився рух великих мас людей і одночасово розносились венеричні хвороби, переважно сифіліс та наконечник.

Найбільш виявлені тепер капіталістичні та імперіялістичні держави є Америка, Англія й почасти Франція та Японія; до останньої-же війни до цих чотирьох держав треба було-б додати ще Росію та Німеччину. І що-ж ми бачимо: в Сполучених Штатах Північної Америки, за статистикою 1912 р. кількість хворих на сифіліс досягала 10% населення, а на наконечник ще більше; при тому особливо багато венеричних хворих було в армії та флоті. В Англії вже в 1875 р. було 1652 тисячі сифілітиків на 33 мільйони населення, цеб-то, на сифіліс хворило більш 5% всього населення; за останні 50 років такий відсоток значно збільшився і трохи не досягнув такого-ж в Сполучених Штатах Північної Америки. У Франції, Німеччині, Австрії та Італії відсоток населення, що хворіло на венеричні хвороби, був значно менший за такий-же в Англії та Сполучених Штатах Північної Америки. Не менший % хворих на венеричні хвороби та особливо на сифіліс і в сумежній з Німеччиною та Францією країні—Бельгії. Бельгія, хоча й невеличка своєю площею, а проте вона є типова капіталістична країна імперіялістичного ладу.

Характерним явищем для капіталістичних та імперіялістичних держав те, що тут венеричні хвороби особливо розвинені в торговельних осередках і містах, де переважає більш заможний елемент, а також в промислових місцях, де, за проф. Малиновським, «незаможність пролетаріату страшенно сприяє захворюванню на сифіліс і перешкоджає боротися з ним». Дійсно, ми бачимо, що венеричні хвороби, особливо сифіліс, ніби панують в таких капіталістичних осередках як Нью-Йорк, Лондон, Марсель, Гамбург, Париж і по інших містах. Так в Парижу, за Машіас'ом, що року до останньої імперіялістичної війни захворювало на один тільки сифіліс 5000—8000 чоловік, в Берліні, за Бляшко,—біля 5000. Треба також зауважити, що за статистичними даними цих країн, більш тяжкі відміни сифілісу та інших венеричних хвороб траплялись проміж представників бідних шарів населення, що не мало можливості лікуватись, як слід, або лікувалось би-як по різних державних та фабричних лікарських установах. Навпаки, проміж заможних класів населення цього не було й представники цих класів лікувались своєчасно та як слід, бо вони завжди мали на це можливість по своєму громадському стані. Причинами такого значного поширення венеричних хвороб в промислових осередках західної Європи і Америки є постійне недоїдання, постійна потреба в грошах, а через це голоднеча, моральне пригнічення, алкоголізм та проституція—всі ці головні ознаки класової нерівності пануючих капіталістичних і пригніченого пролетарського класу. Найкращим доказом цього можуть бути хоча-б

описи чикагських звичаїв у всім відомому творі Сінклера «Нетрі», де як раз яскраво змальовано величезне значіння матеріального стану пригнічених мас на їхній добробут, на їхнє майбутнє; де яскраво описується, як багачко жінок, що працюють по фабриках, або дружин і дочок робітників мусять ставати тимчасовими полюбовницями різних осіб на цих фабриках та підприємствах і таким чином поступово попадають на тяжкий шлях проституції.

Те-ж робилось до революції і у нас, в колишній Російській імперії, коли праця на рибних промислах, на фабриках і у нас на Україні на зборі буряків супроводилась майже завше згубою багатьох жінок і сприяла ширенню венеричних хвороб. Нам, власне, довелось один раз (років 20 раніш) їхати потягом між Таганрогом і Ростовом з одним дуже багатим рибопромисловцем, котрий, трохи п'яний похвалявся нам, студентам, своїм гарним життям; як йому що-року мусять на ловлях на Волзі артельні старости поставляти молоденьких дівчат, як він гарно й весело живе, не зважаючи на те, що він хворів на всі форми венеричних хвороб. Як казав цей рибопромисловець, цей «фактичний злочинець», таке саме життя вели його два рідних брати, що теж промишляли на рибу; а те, що він та його брати поширювали венеричні хвороби проміж робітниць, то це його ані трохи не цікавило. Він дивився на це дуже просто й спокійно, як на щось звичайне; думки про те, що всі його жертви рознесуть венеричні хвороби вдома, його зовсім не цікавили й не хвилювали.

Капіталізм та імперіялізм сприяють поширенню венеричних хвороб не тільки, як вже казали, в своїх власних країнах, але й поширюють ці хвороби всюди, куди досягає і де поширюється їх влада. Так, напр., осередкова частина Африки, яка ще не підпала остаточно впливу культуртрегерів Західньо-Європейського капіталу, має ще по цей час досить невеличкий % хворих на венеричні хвороби. Навпаки, серед мешканців побережжя так званої Гвінейської Затоки сифіліс та наконечник панують нині так само, як і в Австралії, коли не більше, бо населення тут не може лікуватись як слід і тому сифіліс поширюється страшенно, як через злягання, так і по-за половим шляхом. Сприяє такій венеризації колоній між тим та обставина, що в колонії, звичайно, надсилається на урядові посади гірший елемент, нерідко вже хворий на венеричні хвороби, і от такі то представники уряду, користуючись в колоніях часом величезними уповноваженнями й владою, часто стають найбільшими поширителями венеричних хвороб в підвладних їм країнах та місцевостях. Так, напр., Іспанія, завоювавши Центральну й Південну Америку, страшенно поширила там сифіліс і це помітно там аж по цей час. Так, напр., відносна кількість хворих на сифіліс в Мексиці значно більша за таку в Сполучених Штатах Північної Америки; теж саме можна сказати і про всі інші республіки Центральної та Південної Америки.

Майже такі-ж наслідки залишив після себе турецький та російський імперіялізм. Турки, а перед ними араби, після народження нової релігійно-мусульманства, досить швидко завоювали під себе Аравію, Північну Африку, Іспанію, Балканський півострів, Крим, Арменію та інші країни. Хоча влади турків в багатьох з цих країн нині вже немає, але наслідки такого панування, а також панування на всіх цих територіях військ різних держав, латинських, романських, англійських та ин., темрява та неможливість населення були причиною того, що сифіліс та інші венеричні хвороби там

страшенно поширені. Так, Персія, Армения, та Аравія ще й нині мають страшенно багато хворих на венеричні хвороби; в Аравії приблизно 12% всього населення хворіє на сифіліс, при чому особливо багато сифілітиків і венериків взагалі в районі того шляху, по котрому мусульмани-паломники прямують до Мекки та Медини. В самій Туреччині, а також в залежній від арабів раніш Іспанії з сумежною з нею Португалією сифіліс та наконечник поширені більш навіть, ніж в сусудній Франції. Африканські колонії Франції—Марокко, Алжир та Туніс, а також Єгипет завжди мали багато хворих на венеричні хвороби. В Алжирі, напр., цілі племена, як напр., бен-улеми заражені на сифіліс; зі завоюванням цих країн французами та англійцями помічається тут не зменшення, а навпаки значне збільшення хворих на венеричні хвороби. Всі ці зразки є найкращий доказ ганебного значіння капіталізму та імперіялізму, особливо коли взяти на увагу ще балканський півострів. Дійсно, кількість венериків в Румунії надзвичайно велика; особливо багато хворих на наконечник та сифіліс в Герцеговині, в Боснії, Сербії та Болгарії, цеб-то якраз в тих країнах, що довго були пригнічені турецьким імперіялізмом і майже 1½ останніх сторіччя були об'єктом завойовничих мрій сусудніх імперіялістичних держав і ареною багатьох війн.

Ф. Малиновський і де-які попередні автори (Lamereaux та инш.) правдиво зазначають, що в Європі особливо поширені венеричні хвороби в слов'янських країнах, при чому в багатьох випадках мешканці цих країн, захворюють переважно не половим шляхом. Крім раніш зазначених Сербії, Боснії та Болгарії сифіліс ще до війни 1914 р. був дуже поширений в Росії та в слов'янських частинах Австрії, особливо в Галичині. При цьому, за Малиновським, сифіліс значно частіш трапляється в етнографічній Польщі, ніж в інших частинах тодішньої Росії. Особливо поширені були венеричні хвороби взагалі й сифіліс зокрема в великих містах Польщі та в її промислово-фабричних районах—Варшаві, Лодзі, Кракові, Львові, Ченстохові, Домбровському Районі і т. д. Відсоток захворювань на сифіліс в цих містах, оскільки можна судити по статистичних даних того часу, досить неповних, був, можна гадати, більший навіть, ніж в Берліні та Парижі. Напр., через одну лише амбулаторію в лікарні Св. Лазаря в Варшаві за 6 років пройшло 6026 хворих на сифіліс, в тому числі 2891 жінка; в той же час через лікарню пройшло 8585 хворих на сифіліс, з них 4179 жінок; треба підкреслити занадто високий відсоток хворих на сифіліс жінок, порівнюючи з аналогічними даними других західно-європейських міст.

Так само велике число хворих на венеричні хвороби й сифіліс було і в інших частинах Росії, причому цілі поселення де-не-де були заражені на цю хворобу. Треба зазначити, що тут велику роль відіграло кріпацтво, бо як раз сифіліс найбільше поширений в тих губернях, де особливо різко було виявлено кріпацтво. До таких губернь з дуже великим захворюванням населення на сифіліс треба віднести землеробські губернії—Тамбовську, Самарську, Саратовську та Пензенську. Проте і в інших губернях нині є немало поселень, де всі або більше частина мешканців хворіє на венеричні хвороби, при чому сифіліс тут поширився переважно по-за половим чином. Вищезгаданий Малиновський просто називає сифіліс «бытовою болезнью русского народа». Що дійсно на території теперішньої РСФСР і інших республік сифіліс поширився переважно неповним

шляхом, доводять статистичні досвіди багатьох авторів. Напр., за Белорусовим, в Одоєвському повіті—78,80% всіх випадків сифілісу були неполового походження і тільки 10,08% було наслідком зноси з хворим суб'єктом. Так само, за Поповим, в Тульській губ. 88,92% всіх випадків сифілісу були неполового походження, в Курській 78,07%, в Володимирській 91,30%, Рязанській 73,90%, в Симбірській—71,60%. Захворювання на венеричні хвороби в Азіатській Росії, цеб-то в сучасній З. С. Ф. С. Р., Узбекистані, Туркменістані, Сибіру та далекому Сході ще більше, ніж в Європейській частині РСФСР. Так, венеричні хвороби дуже поширені в Туркестані, Північному Сибіру, де деякі невеличкі народи цілковито заражені на сифіліс (в Бурятсько-Монгольській Республіці, за Трайніним, місцями в середньому 60%, населення хворіє на сифіліс і 95% на наконечник). Причиною такого поширення сифілісу на далекому Сході сприяє почасти страшенне поширення цих хвороб в сумежних країнах—Китаї, Персії, Японії та почасти в Англійській Індії, де ці хвороби відомі вже давно, але під впливом постійних сварок і через колонізаційну та культуртрегерську політику європейських держав та Америки, мають всі умови, що сприяють ще більшому їх поширенню. Недивно, що всі портові міста, де особливо яскраво помічається вплив капіталістичних держав Європи і Сполучених Штатів Північної Америки, є ніби місце ендемічного сифілісу та наконечнику; звідтіля вже ці недуги поширюються далі в глибину країни, сприяючи в широкому розмірі її венеризації. Цеб-то, ми бачимо тут картину того, що робиться в Центральній Африці і що робилось раніш в південній Америці, куди венеричні хвороби були занесені європейськими культуртрегерами—представниками європейського імперіалізму.

II

Така поширеність венеричних хвороб вже з давніх часів цікавила громадянство і вже здавна робились спроби з'ясувати питання про те, звідкіля хвороби ці взялися й що сприяло такому їх поширенню по всьому світу. Зауваживши, що після різних війн або мандрівок в тій або іншій країні з'являлась, коли так можна висловитись, епідемія на сифіліс та інші венеричні хвороби, громадянство стало з'ясовувати поширення або навіть появу тієї або іншої венеричної хвороби різними видатними історичними подіями. Цим то з'ясовується, напр., той цікавий факт, що, напр., сифіліс за різні часи в різних країнах був відомий під найрізноманітнішими назвами: ментагра, пуддентагра, хвороба св. Роха, хвороба св. Бенона, хвороба св. Колумба, і т. д.; нерідко також називали цю хворобу від імені тієї країни, з якої вона ніби поширювалась—голандці та англійці звать сифіліс іспанською хворобою, українці — пранцями, німці — французькою, французи—неаполітанською і т. д.

Хоча в багатьох джерелах і зазначається, що вперше сифіліс з'явився в Європі після відкриття нової країни світу—Америци, і тому визнають останню ніби за батьківщину цієї недуги, але пізніші історичні та археологічні дослідження доводять, що це було зовсім инакше, що венеричні хвороби відомі були ще задовго до відкриття Америки. Раніш спостерігалась така сама картина, що й тепер в колоніях Англії, Франції, Бельгії та в різних країнах економічно залежних від цих держав та особливо від Сполучених Штатів Північної Америки, держав Південної Америки. Венеризація

населення підлеглих країн тоді відбувалася так само швидко, як це помічається нині на островах Полінезії, що належать Франції та Англії, або на Філіпінах, що підпали політично та економічно під владу Сполучених Штатів Америки, де нині дуже значна частина населення хвора на придбаний або спадковий сифіліс.

Коли звернутись до археологічних дослідів, то в багатьох випадках черепа та кістяки позаісторичних наших предків мають яскраво виявлені ознаки сифілісу, переважно придбаного — різні вирости або потовщення кісток, зруйновання кісток нової пересічки і т. д. Навіть з приводу де-яких Неандертальських черепів і навіть з приводу черепу Яванського пітекантропу виникли питання, чи не мають сифілітичне походження де-які відміни на цих кістках проти нормальної людини — різні потовщення, пліскуваті горбки, кістяні гребінці та ин. Так само доказом знайомств з різними проявами сифілісу, хоча-б напр., з можливістю западення носу, можуть бути вироби стародавнього мистецтва Греції, Італії та Єгипту; варт пригадати хоча-б статуї сатирів та фавнів — цих стародавніх жуїрів, у котрих в багатьох випадках ніс має яскраво виявлену форму сидлоподібного носу сифілітиків. Те саме можна сказати про мармурові бюсти Сократа, Нерона, Геліогабала і багатьох інших діячів часів найбільшого розвитку грецького та римського імперіялізму та капіталізму. Те саме можна сказати про багатьох так званих теракотових статуюток з Танагри, особливо гумористичного характеру. Все це яскраво свідчить, що сифіліс був безумовно добре поширений за старі часи і що поширенню його як і тепер сприяв переважно капіталістичний та імперіялістичний напрям тодішніх держав. Дійсно, за часи найбільшого розцвіту римського та грецького імперіялізму ми помічаємо найбільшу кількість натяків на захворювання різних сучасних діячів і взагалі громадянства на сифіліс в творах мистецтва — статуях та бюстах.

Ще більш відомостей про сифіліс і наконечник в старовинних джерелах письменности. Так ці хвороби були відомі китайцям вже більш 2½ тисяч років до нашої доби, японцям більш 900 років, як це можна бачити з літопису та різних творів цих двох народів. Такі-ж вказівки, правда пізніші, є також в санскритській літературі і релігійних книгах євреїв — Старому Заповіті; в останньому, напр., подається опис яких-ось розрощень біля прямої кишки, що дуже нагадують такі-ж при сифілісу; так само дуже примушує підозрівати, чи не хворів на цю недугу ще й многострадний Іов. Є вказівки на сифіліс і в старих єгипетських папірусах; так, напр., в папірусі XVI століття до нашої доби описано якусь хворобу, що цілком своїми проявами нагадує сифіліс; це тим більш правдиво, що на єгипетських муміях досить часто доводиться бачити різні типи для сифілісу зміни на кістках та шрами на шкірі.

Страшенно багато вказівок про сифіліс є ще в пізнішій грецькій та латинській літературі часів найбільшого розцвіту римського та грецького імперіялізму. З епіграми Маціяла та Ювенала добре видно, що вони були знайомі з сифілісом і що на цю недугу за їх часів хворіло багато їх сучасників — переважно військових і представників пануючих класів. Так само можна сказати про Гіппократа, Галена, Цельза та інших видатних лікарів того часу. Відомі були венеричні хвороби й пізнішим письменникам — так славетний римський сатирик Гораций в своїх творах описує особливу хворобу, яка нерідко, по його словах, буває у коханців Венери і яка зветься

morbus satrapus; всі ознаки цієї недуги характерні для хворих на сифіліс. Пізніш грецький письменник Діон Хризостом лякав мешканців азійського міста Тарсу тим, що розгнівана на них Венера наśle на них надзвичайну кару—у них попровалюються носи.

Отже, сифіліс та інші венеричні хвороби були відомі людям майже всіх країн дуже давно й можна тільки бачити що великі світові події—завойовання, напр., Александра Македонського, імперіялізм римського народу—сприяли страшенному поширенню цих недуг по всьому тодішньому світу. Можливо, що ці хвороби було занесено зі східних країн переважно з Китаю та Індії в Персію, а звідтіля при перських царях—завойовниках було рознесено по передній Азії і південно-східній Європі, а звідтіля Римський імперіялізм поширив їх ще далі. Не можучи, однак, з'ясувати того факту, що поширителями цієї маловідомої недуги були вони самі—стародавня перська, єгипетська, грецька та римська буржуазія та військові кола,—можливо, під впливом своїх жерців вони почали поширювати чутки та байки про майже небесне походження цих хвороб. Тому то мабуть і з'явилися міти, що з'ясовують первітню появу сифілісу ніби карою небесною або зноси́нами людини з різними тваринами, напр., з свинею (назву «сифіліс» де-які виводять зі сполучення двох старогрецьких слів—Sūs=свиня, та filōs=друг) і т. д. міти безумовно нічого не варті, нічого не пояснюють і, навпаки, ми добре зараз знаємо, що сифіліс є хвороба старовинна, відома ще за давні часи майже всім народам.

В середні віки були події, що страшенно сприяли поширенню сифілісу в широких колах населення і розповсюдженню їх майже по всьому світу. До цих подій треба віднести христові походи, відкриття Америки та війни Карла XVIII—короля французького. Христові походи сприяли поширенню венеричних хвороб та сифілісу тим, що тоді великі маси своєвільних рикарів та їх вояків, що визнавали тільки задоволення своїх власних побажань, пересувалися по напрямку до Палестини, піячили, грабували та гвалтували по дорозі жінок. Через те багатько їх позаразилось на венеричні хвороби і сифіліс, занесені в Азію, як вже казали ми раніш, з Індії або Єгипту або з далекої Абісінії, країни, що завжди, за Шусевим, славилась страшенним поширенням там сифілісу і нині займає в цьому відношенні одно з перших місць на світі. Правда, літописці того часу пишуть більш про поширення в ті часи по всьому світу прокази (lepra) але це неправда, бо вони як і всі сучасники не відрізняли ще сифілісу від прокази. Дійсно Даренберг, Бруно, Лангобардський, Гуго Сієнський і инш. вже підкреслюють, що багатько тоді людей хворіли на якусь особливу відміну прокази, яка, за їх описом, є не що инше як звичайнісінький сифіліс. Таким чином, христові походи страшенно сприяли поширенню венеричних хвороб, причому не тільки по завойованих християнським імперіялізмом країнах, але й у себе на батьківщині, куди частина хрестоносців поступово поверталась.

Не менше значіння для поширення венеричних хвороб, особливо сифілісу, зробив гішпансько-португальський імперіялізм: негайно після відкриття Америки, куди чутки про багатство цих країн на золото та цінні каміння потягли страшенну кількість людей—переважно безробітних вояків, авантюристів та людей, що бажали швидко й легко збагатіти; допомагав в цьому відношенні також і уряд, надсилаючи туди загони війська в супроводі маркітанок та просто повій, які завше за ті часи ходили з військом. Частина цих постійних або тимчасових емігрантів вже їхала хвора на

венеричні хвороби, частина заражалась в гишпанських, португальських та інших портах або навіть за часи переїзду на кораблях. Окрім державного імперіялізму, відкриття нових багатих країн схвилювало також сучасних капіталістів, що їх агенти, службовці та робітники теж мандрували на нові землі і поводитись там так, як і війська та представники влади, цеб-то піячили, гуляли, заражались на венеричні хвороби та заражали на них місцеве населення. Таким чином, імперіялізм та капіталізм після відкриття, та завоювання Америки, а потім Індії, так само й за наші часи, по колоніях страшенно поширив венеричні хвороби й сифіліс, котрі де-не-не приймали вигляд чисто епідемії. Сучасники почали з'ясовувати це або появою нової, ніби до того часу невідомої, хвороби сифілісу з Америки, або, як і старі греки та латиняни, карою небесною і тому називали цю хворобу або хворобою св. Бенона, або хворобою св. Роха, або хворобою св. Колумба і т. д. Теорія про американське походження сифілісу витіснила цілковито вищезазначені міти про походження цієї недуги й дуже довго панувала. Але досліджування старих документів свідчить, що Америка тут не при чому, що сифіліс був усюди й раніш, одначе, розцвіт імперіялізму після відкриття цієї країни страшенно поширив цю хворобу. Дійсно Франціско Деліказо в своїй хроніці зазначає, що ще за 4 роки до відкриття Америки спостерігалось велике захворювання на сифіліс в Рапало і що сифіліс, навпаки, завезено в Америку морцями і там поширився; цеб-то було теж саме, що протягом 150—100 років раніш нашого часу в Полінезії, де здорове багато часу населення було Perezаражено на сифіліс європейськими та американськими культуртрегерами. Так само був відомий ще в 1487 р. сифіліс під назвою «гальської хвороби» в Лузітанії і навіть в таких далеких країнах як тодішня Польща. В Польщі, напр., за Янком з Чарнову, ще в 1382 р. вмер від сифілісу («гальської хвороби») єпископ Микола з Познаню. Правда, за Очком, сифіліс під назвою «панської хвороби» був занесений з Заходу і з'явився в Польщі приблизно в 1498 р., але, як ми бачим за Янком з Чарнову, це було значно раніш. В той час як гишпансько-португальський імперіялізм поширював сифіліс та венеричні хвороби по Піренейському півострову, Америці, Південній Африці, Індії та Філіпінах, французький імперіялізм робив те саме в Італії та почасти в Німеччині та Швейцарії. Похід французького короля Карла VIII на Неаполь,—це була нова епідемія сифілісу та венеричних хвороб по всій Італії, Франції і передалася вона звідтіля на Північ та Схід. Війська Карла VIII супроводились цілими загонами повій, які поповнялись повіями в завойованих країнах. Розпусні, недисципліновані війська Карла VIII страшенно піячили в Італії та дебоширили і тому страшенно там Perezаразились. Повернувшись хворі до дому, вони дуже поширили сифіліс в Франції, звідкіля на протязі 1495—6 років сифіліс поширився на всю Німеччину та Швейцарію, в 1496 р. на Англію, Нідерланди та Данію, в 1497 р. на Шотландію, в 1498 р. на Польщу і нарешті в 1499 р. на Чехію та Московію. В Росію, переважно на Україну сифіліс та венеричні хвороби поширились мабуть ще раніш через грецькі, генуезькі та венеційські колонії в Криму та в сучасній Херсонщині або зі сходу через монголів Бату та інших монгольських ватажків, які можливо занесли сюди сифіліс з Китаю.

Всі наступні імперіялістичні війни тільки ще більш сприяли венеризації населення так само як морські звязки з далекими країнами Сходу

та з Африкою. Так 30-літня війна страшенно поширила венеричні хвороби по всій Німеччині й почасти по Австрії, війни Людовика XIV перезаразили на сифіліс значну частину населення Бельгії та Західньої Німеччини, війни Карла XII Шведського—західню Росію та нашу Україну, війни Наполеона I французького всю серединну Європу, Гішпанію, Італію, Польщу та Росію, Кримська кампанія знову поширила сифіліс на Україні та в Криму і т. д. Таким чином, бачимо велике ганебне значіння в цьому відношенні війн. Навіть Французька Революція сприяла в цьому відношенні, бо багацько французької еміграції хворіло ще дома на венеричні хвороби та знесло їх не тільки по всій Європі, в тім числі й на Україні, але й навіть по Північній Америці—переважно в сучасному штату Сполучених Штатів—Луїзіанні.

Війна 1914—7 р. викликала величезну перекидку людей з різних країв і частин світу і скупчення величезної кількості їх на відносно невеликих просторах. Через те, що огляду всіх мобілізованих не проводилось, як слід, бо треба було як мога більше живої сили, щоб без усякого жалю й без усякої користи трощити та нищити її, на військову службу попало багацько, можна сказати напевно—де-кілька десятків мільйонів людей, що хворіло на сифіліс та венеричні хвороби; треба ще зазначити, що дуже значна частина цих хворих була в найбільш заразливому стані й була тому небезпекою для оточення і загрозою наступного поширення венеричних хвороб.

Як видно з санітарних звітів про стан здоров'я армій імперіялістичних держав, венеричні хвороби там завжди були більше поширені, ніж між суспільством; причому особлива це можна було сказати про гвардейські та кінні частини та почасти ще про різні фахові частини, напр., про саперів та инш. Коли до цього додати ще величезну силу військ, які були укомплектовані з мобілізованих, то стає зрозумілим, що через деякий час після мобілізації захворіло багацько серед вояків останнього призову; при цьому через необережність всіх цих вояків, котрі не були певні, що побачуть ранок, дуже значно побільшилось в прифронтовому районі, а особливо в тиловому районі захворювання на венеричні хвороби серед війська, а також між всіх шарів населення. Звідтіля-ж захворювання поширилось ще далі й охопило не тільки прифронтовий район, але майже цілі країни, що приймали участь у війні, і навіть на їх колоніальні землі. Наслідком цього було страшенне побільшення сифілісу та венеричних хвороб по всьому світу. Так, напр., за Lenz'ом, вже на початку війни в Німеччині кількість хворих на сифіліс досягала 10% всього населення, а на наконечник 40—45% всіх чоловіків, та 20—25% всіх жінок; при кінці війни або за післявійськові часи такий % став ще більший. Теж саме можна сказати про Англію, Францію, Сполучені Штати і взагалі про всі держави, що воювали, а також про всі їх колонії, куди повернулись після війни демобілізовані, розносячи там венеричні хвороби.

Не мало шкоди зроблено в цьому відношенні народам СРСР і особливо нашій Україні. Велика кількість полонених німців та австрійців, почасти хворих на венеричні недуги, сприяла поширенню останніх проміж населення тих частин СРСР, де було інтерновано цих військових полонених; опріч того, в свою чергу багато полонених позаражувалось і понесло свої хвороби до себе додому. Наступні громадські війни, коли загони Колчака, Денікіна, Врангеля, що мали величезну кількість хворих на сифіліс та наконечник,

а також перезаражені на венеричні хвороби війська Англії, Франції та інших держав, все це страшенно сприяло венеризації населення і це буде яскраво помітно, коли подивитись на довійськову, а потім післявійськову захворюваність на сифіліс та наконечник.

Особливо це можна сказати про нашу Україну. Дійсно захворюваність на сифіліс та інші венеричні хвороби до 1914 р. тут була досить невелика. Так до імперіялістичної війни на Україні з кожних 10.000 мешканців було не більше 50 хворих на венеричні хвороби; на Поділлі та Волині навіть ще менш—20 на 10.000. Такий відсоток буде страшенно невеликий, коли порівняти з таким же в Росії: там на 10.000 мешканців було вже—116,5 хворих на венеричні хвороби, а саме: 78,6 на сифіліс, 28,1 на наконечник, і 9,8, на м'який шанкр. Були, правда, й на Україні місцевості, де майже все населення, або більша частина його хворіла на сифіліс, але таких поселень взагалі було небагато і відносно значно менш, ніж в Тамбовській, Пензенській, Саратовській та де-яких інших губерніях РСФСР. Коли-ж за часи війни наша країна була переповнена військовими частинами, тилловими інституціями, заводнялась ріжними земгусарами, авантюристами обох полів, для поширення сифілісу з'явилися найсприятливіші умови і недивно, що він став поширюватись спочатку по прифронтівій смузі та місцях, де були скупчені величезні юрби людей, а потім вже поширився надалі й захопив всю країну. Сприяла цьому також потім громадянська війна—коли п'яні й недисципліновані юрби добровольців Денікіна та Врангеля, досить венеризовані війська французів, англійців та греків, а також ті, що були зформовані з полонених сербів та кроатів, польські загони, махновщина—все це ніби в п'яному калейдоскопі кидалось, метушилось, наступало й втікало на протязі декількох років по всій Україні, піячило, грабувало, гвалтувало жінок і страшенно перезаразило населення на сифіліс та венеричні хвороби. Але про все це вже багато оповідалось в щоденній та періодичній літературі, все це відомо майже всім і тому про це не варт вже більш балакати.

Але наслідки всіх цих подій страшенно відбилися на стані здоров'я населення України в тому, що торкається венеричних недуг. Так на Харківському Губерніальному З'їзді робітників по охороні здоров'я було зазначено масове захворювання на сифіліс; у Волчанському повіті деякі волості майже цілковито заражені на сифіліс: так само страшенно поширився сифіліс в Купянському повіті і де-не-де там на нього хворіє 50—60% всього населення. Так само багато хворих на сифіліс в Криворізькому повіті, де по селах % хворих на сифіліс досягає 2,5%, причому в багатьох випадках сифіліс поширюється позаполовим шляхом. Особливо багато хворих на венеричні хвороби по великих місцях—в Києві, Одесі та Харкові, де % захворювань на венеричні недуги особливо великий був в 1922 та 1923 р. Хоча % хворих на сифіліс страшенно побільшився по містах, але особливо помітно це поширення сифілісу по селах, де % венеричних захворювань за 1922 р. в декілька разів побільшився порівнюючи з попереднім 1920 та 1921 р.р. Так на підставі даних останнього санітарного перепису на Волині на 1000 мешканців хворих на сифіліс—54, на Донеччині—17, Катеринославщині—43, Київщині—19, Одещині—49, Поділлі—12, Подтавщині—48, Харківщині—12 і на Чернігівщині—12.

Що на селі нині венеричні недуги поширюються швидче порівнюючи з містом, видно хіба хоч з праці Шехтера.—Так по його статистичним

даним $\%$ відношення хворих на сифіліс—тих що захворіли на цю недугу в місті, до тих, що заразились по селах, виявляється так: 2,65 : 4,05 цеб-то, захворюваність на селі майже в $1\frac{1}{2}$ рази більша, ніж в місті. Можливо, як видно з праці того-ж д-ра Шехтера, що однією з причин такого значно більшого поширення венеричних хвороб на селі з'являється висилка повій з деяких міст на повіти, де якраз були розкидані військові частини, цеб-то з одного боку зменшилась небезпека в місті і перекидалась невідомо чому на село, де існують більш сприятливі умови поширення венеричних хвороб поміж червоноармійцями. Треба всеж-таки зазначити той цікавий факт, що, за Шехтером, захворювання червоноармійців на різні венеричні хвороби різне в містах та на селі; так, напр., в місті був більший порівнюючи з селом $\%$ захворювань на сифіліс та м'який шанкр, тоді як на селі більше було захворювання на наконечник. Якби не було, але особливо багачко шкоди зробила на селі що до поширення венеричних хвороб, війна й наступні інтервенції західно-європейських держав та їх невдалих наймитів, попихачів — Польщі, Денікіна, Врангеля та цілої низки різних атаманів та атаманчиків; цеб-то знову в величезному поширенні венеричних хвороб як на Україні та інших союзних республіках, так і в імперіялістичних державах та їх колоніях, винні світовий імперіалізм і капіталізм.

III

Ще в 1900 році професор Крафт Еббінг охарактеризував минуле 19 століття двома словами «Цивілізація й сифілізація».

Коли це мало право громадянства в 19 столітті, то ще з більшим успіхом воно має право в капіталістичних державах в 30 вікові.

Імперіялістична та громадянська війна зі своїми попутчиками—епідемією, голодом та господарчою руїною дала величезне розповсюдження венеричних хвороб по всіх країнах і зокрема на Україні та СРСР.

Війна, породивши злидні та безробіття серед біднішого жіноцтва в значній мірі сприяла також і проституції що й без того мала колосальний розвиток по всіх капіталістичних державах, а це явище є одним із чинників венеризації населення, бо приблизно в 30—40% передатчиками венеричних хвороб з'являються проститутки.

Значну роль у венеризації населення відігравали також і військові частини, особливо це помітно на Україні.

В цій справі ми маємо зачароване коло: військо заражується від населення, а населення від армії. За час громадянської війни на Україні ми мали безконечну, майже кінематографічну зміну урядів та військових загонів різних таборів та кольорів.

До війська та банд було притягнуто майже все здатне до роботи чоловіче населення. Одірвані од жінок, перебуваючи в оточенні беззаконня та алкоголю, ці загони та банди гвалтували жінок та дівчат, користуючись тим, що в селах залишилось переважно жіноцтво, й заражували їх на венеричні хвороби.

Треба зазначити, що Правобережжя Україна була ареною всього цього кошмару й тут ми маємо майже втричі більший відсоток венеричних хворих, ніж на Лівобережній.

Роль проституції у венеризації населення всім відома.

Звичайно, під проституцією розуміють продаж жінкою свого тіла всякому, хто бажає полових зносин. Це, так звана, професійна проституція; крім цього є ще підсобна проституція, щоб полегшити свої матеріальні засоби.

Т. Колонтай каже: «Чим це не проституція, коли радянська баришня віддається нелюбому чоловікові за підвищення та пайок? Чим це не проституція, коли жінка сходиться з чоловіком за черевики до колін, цукор та борошно, або кімнату й т. ін. Сама та причина проституції знаходиться в самім укладі буржуазного суспільства, в основі її лежить соціально-економічна структура».

Проституція—це купля-продаж, товар—жіноче тіло.

Дуже цікавим є те явище, що споживачами проституції, а також злочинцями її, в розумінні зґвалтування дівчат з'являються переважно представники буржуазної класи. Довійськові статистичні дані показують, що в 60% проститутки були позбавлені невинности офіцерами, купцями, поміщиками, студентами, урядовцями та взагалі людьми, що мають наймишок.

Не треба зовсім доводити, що проституція відіграє значну роль в розповсюдженні венеричних захворювань, з котрих сифіліс по справедливості, називається «бичем людности».

Проституцію породив капіталізм і повна ліквідація її можлива лише при загибелі капіталістичного устрою в міжнародньому масштабі.

Щоби ослабити розвиток проституції треба боротися з нею в двох напрямках: по-перше—боротьба з жіночим безробіттям, безпризорністю, підвищення кваліфікації жіночої праці, агітаційно-просвітня робота, а також розвиток справи охорони дитинства та материнства й по друге: низка засобів, що допомагають вихованню пролетарської ідеології в галузі відношення чоловіків до жінок (новий побут).

Боротьба мусить провадитися не проти проститутки, а проти умов, що сприяють проституції, а також проти тих, що експлуатують її.

Не останнє місце в розв'язанні цього питання займає й правдиве полове виховання юнацтва. Пролетарська молодь мусить виробити пролетарську ідеологію, що до відношення між полами й осудити користування проституцією, як факт, що порушує товариську етику працюючих. Полове життя не мусить бути таємницею для молоді. Питання боротьби з проституцією надзвичайно складне й на перший план висовуються заходи вживання соціального впливу, причому керівництво справою боротьби з проституцією ведеться Наркомздоров'ям і його органами на місцях.

В радянській Спільці боротьба з венеризмом проводиться во всій своїй широті. Капіталістичні держави по своїй соціальній природі не могли й не хочуть широко підійти до соціальних хвороб, бо причини цих хвороб криються в економічних та політичних умовах їх устрою. В галузі боротьби з венеризмом та проституцією в капіталістичних державах ми маємо легалізацію будинків продажу тіла, регламентацію проститутток. На колосальний розвиток венеризму по всіх державах Європи за часи імперіалістичної війни уряди мало звертали уваги. Це не входило в їх завдання.

В Радянськім Союзі боротьба з венеризмом зразу стала в програмі діяльності органів охорони здоров'я, як найважливіша задача. Таким чином, ми бачимо, що у нас боротьба з венеризмом провадиться самою державою з притягненням широких кол громадянства для роботи в напрямку поліпшення економічних умов широких лав працюючих, саносвітою, санітарним законодавством в галузі соціальних хвороб, в охороні праці, охороні

дитинства й материнства, боротьбі з проституцією, організацією артілей для безробітних, організація будинків захисту для одиноких жінок безробітних та для дівчат-підростків.

Таким чином, боротьба провадиться з одного боку в сторону здійснення соціально-економічних засобів боротьби з венеризмом, а з другого боку в сторону проведення в життя санітарно-гігієнічних та лікарських засобів. В той час як у капіталістичних держав в боротьбі з венеризмом вживаються тільки лікарські заходи, у нас на першому плані стоїть загально-громадська профілактика і в центрі боротьби з венеризмом стоїть венерологічний диспансер. Оснівною задачею венеричних диспансерів з'являються облік венеричних хворих, кваліфікована лікарська допомога, санітарно-освітні заходи широких кол громадянства, періодичні огляди школярів, робітників та службовців, загальне обслідування сел з метою виявлення хворих і т. ин.

Майже всі округи України мають венерологічні диспансери, які ведуть планову роботу по завданню Наркомздоровля.

ГР. МАЙФЕТ

Суть літературно-художньої творчості та її впливу на людину в освітленні рефлексології.

Е Т Ю Д

I

«З далекого туману, з тихих озер загірньої комуни шелестить шелест: то йде Марія. Я вихожу на безгранні поля, прохожу перевали, і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю. Я дивлюся в даль.—Тоді дума за думою, як амазонки, джигітують навколо мене. Тоді все пропадає...—Таємні вершники летять, ритмічно похитуючись до отрогів, і гасне день; біжить в могилах дорога, а за нею—мовчазний степ...—Я одкидаю віі й згадую—воістину моя мати втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків. Моя мати—наївність, тиха жура і добрість безмежна. (Це я добре пам'ятаю!). І мій неможливий біль, і моя незносна мука тепліють в лампаді фанатизму перед цим прекрасним печальним образом»...

Так почав М. Хвильовий на ювілеї полтавського «Плугу» читання свого «Я». Висока й надзвичайно інтенсивна насолода сприяла для мене відновленню старого питання, поставленого темою цієї статті.

Відповіді суб'єктивної психології, занадто непевні, не задовольнили шукань, і я звернувся до рефлексології.

Правда, зараз відносно цієї нової наукової галузи йде багато суперечок; не має вона й сталої термінології.

Але одно є безсумнівне поняття умовного рефлексу, яке буде більш детально з'ясовано нижче, й яке, на нашу думку, є величезним винаходом що до фізіологічного-механізму психічного життя людини взагалі й фактів так званої «асоціації» зокрема.

В освітленні цього та ще деяких термінів і пророблена робота, що подається зараз.

Звичайно, вона не має на меті досягнути питання з усіх боків.

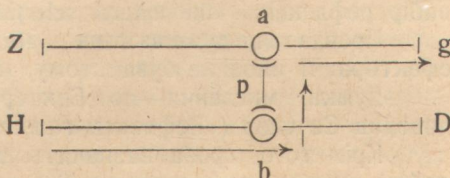
Не можна вважати її й першою спробою в даному напрямку, бо ще в 1921 році проф. Савич надрукував в «Известиях института имени Лесгафта» статтю: «Попытка уяснения процесса творчества с точки зрения рефлекторного акта» (т. IV). Правда, в цій статті автор майже не підходить до літературно-художньої творчості й не торкається зовсім сути впливу цієї творчості на людину.

Але, попереду, ніж перейти до викладу фактичного матеріалу,—умовимось відносно термінології.

II

Вплив оточення на організм людини викликає з його боку реакції, що звуться рефlekсами (зменшення зіниці на яскравий світ; реакція слинової залози, коли ми їмо й т. и.). Механізм рефlekса такий¹⁾: 1) рецептор приймає роздратування, яке йде до відповідного центру в спинному або головному мозку; 2) від цього центра збудження прямує до центра ефектора, робочого органа й, нарешті, 3) від центра ефектора збудження йде до самого ефектора це, так звана, рефlekторна дуга, що складається, як це ясно видно, з трьох частин. Одмічу, що першу з них Павлов зве аналізатором.

Одрізняють: рефlekси безумовні, органічні, що передаються спадково, й умовні, що утворюються шляхом досвіду підчас життя чи то животини, чи людини. Механізм умовного рефlekсу легко з'ясувати таким малюнком²⁾: хай—Z рецептор на поверхні язика, що приймає роздратування; а—центр для рефlekса з нервів смаку на слинову залозу; g—ця залоза; хай подібно до цього HbD буде рефlekторною дугою для роздратування згуку. Коли одночасно давати собаці їжу (цеб-то дратувати рецептор Z) та утворювати згук (що прийматиметься рецептором H),—то між центрами а і b по шляху найменшого опору утвориться замикання бра; коли зробити де-кілька разів це сполучення роздратувань слуху й смаку, то утвориться умовний рефlekс, по якому згукове роздратування рецептора H буде викликати слину ефектора g (шлях—Hbrag).

Суб'єктивна психологія скаже, що тут є «спогад», або «асоціація», але, як показав Павлов, тут якраз є умовний рефlekс, відновлення старого замикання між центрами а і b³⁾.

В даному прикладі ефектором була слинова залоза, але досвідом встановлено, що ефlekторами можуть бути залози взагалі, вазомоторні центри, секреторні органи й т. п.

Бехтерев, крім того, ввів детальну й складну класифікацію умовних («сочетательных») рефlekсів, але розміри статті не дозволяють на ній спинятись.

З'ясуємо ще 2 терміни що до умовних рефlekсів: збудження, що припадає на якийсь центр мозку, захоплює сусідні центри («ірадіація»),

¹⁾ Див. працю проф. Протопопова «Введение в изучение рефлексологии», Харків, 1924.

²⁾ Беру його з книги Лазарева: «Ионная теория возбуждения», 1923, стор. 143; треба сказати, що цей малюнок трохи не відповідає поділу рефlekторної дуги на 3 частини.

³⁾ Проф. Нітченер («Учебник психологии», Университетский курс, Т. II, стор. 66), пише: «Часто бывает, что мы бажаемо припадать чтось такое, яке мы напевне знаемо, але в данный момент оно тікає од нас. Арістотель... в таких випадках... радить... виходить од чогось такого, що подібно до тієї уяви, яку ми шукаємо, або притилежно їй, або стивається з нею в просторі, часі...».

Так же Нітченер пише: «Фізіологічне пояснення асоціації... є проблемою майбутнього (86).

Зараз можна сказати, що ця проблема до деякої міри розв'язана механізмом умовного рефlekса.

але проти цього організм вживає так званого гальмування («торможение»), в наслідок чого первісне роздратування концентрується на певному центрі. Ці явища ірадіації та гальмування дуже важливі при утворенні умовних рефлексів.

Локалізуються ці рефлекси в корі півкуль головного мозку, як це доведено фактами екстирпації відповідних участків цієї кори.

Я так довго спинявся на теорії умовних рефлексів тому, що так зване «психічне життя людини» ототожнюється з ними.

Справа тільки значно ускладнюється тим, що в звичайних умовах на людину одночасно припадає дуже багато роздратувань, й одразу збуджується багато центрів. Кожне з цих роздратувань необхідно-б викликало всю низку рефлексів, коли-б не було гальмування: починається ніби-то боротьба рефлексів за своє існування, в якій перемагає той рефлекс, шлях якого був міцніший. Ця боротьба є не що інше, як органічний вибір рефлексів—«the natural selection», як каже Дарвін.

Правда—і це дуже важливо—не кожне роздратування викликає діяльність ефектора: її іноді не буває тому, що одночасно йде процес гальмування¹⁾.

Думка, мислення—по Бехтереву—є загальмований рефлекс. Те-ж доводив Сеченов («Рефлексы головного мозга»).

Крім того, треба зазначити, що функції мозку не завжди являють собою первісні рефлекси: здебільшого це рефлекси дуже складної залежності. Коли в животин утворюють умовні рефлекси першої, другої й навіть третьої ступені відносно безумовних²⁾, то ясно, що ця залежність для людини мусить значно збільшитись, як це й доведено дослідями хоч-би актів мови³⁾. Цю складність умовних замикань так званого психічного життя людини треба завжди мати на увазі.

Тепер, після цих загальних приміток, перейдемо до суті теми.

III

Як свідчать самі письменники про суть літературно-творчого процесу? У Гоголя («Авторская исповедь») читаємо:

«Я старался завести переписку с такими людьми, которые могли мне что-нибудь сообщить. Прочих я просил набрасывать легкие портреты и характеры, первые, какие им попадутся... Сведения эти мне, просто, нужны были, как нужны этюды с натуры художнику... Он не переводит этих рисунков к себе на картину, но развешивает их вокруг по стенам, затем..., чтобы не погрешить ни в чем против действительности, против времени или эпохи... У меня только то и выходило хорошо, что взято было мной из действительности, из данных, мне известных. Угадывать человека я мог только тогда, когда мне представлялись самые мельчайшие подробности его внешности. Я никогда не писал портрета, в смысле простой копии. Я создавал портрет, но создавал его вследствие соображения, а не воображения. Чем более вещей принимал я в соображение, тем у меня верней выходило создание»... (Курсиви автора).

Як зрозуміти ці слова Гоголя? Відомо, що замикання, утворені шляхом досвіду, зовнішніх роздратувань,—визначаються своєю міццю

¹⁾ Див. зазначну працю Савича, стор. 201.

²⁾ Проф. Савич. Основы поведения человека, 1924, стор. 32.

³⁾ Див. зазначену вище працю проф. Протопопова.

в порівнянні з тими, що утворені шляхом «воображення»¹⁾. Гоголь і хоче цих зовнішніх роздратувань, які-б сприяли складній низці міцних замикань. Все це підготовча робота до того менту, коли умовних замикань стає досить, щоби почати творити, щоб-то дати імпульс ефектору (з складною фізіологічною низкою рефлексів записування). Цей мент зветься «надхненням» і всі трактують його, як момент назвичайної ясности. Відомий також вислов про «муки творчости» є не що інше, як лукання виходу для нервової енергії, коли прокладаються нові шляхи умовних замикань.

Цю, почасти підготовчу, а почасти й специфічно-творчу роботу вкупі з «муками» малює Гончаров («Лучше поздно, чем никогда»):

«Я... увлекаюсь больше всего²⁾... «своею способностью рисовать... Рисуя, я редко знаю в ту минуту, что значит мой образ, портрет, характер: я только вижу его живым, перед собою и смотрю, верно ли я рисую, вижу его в действии с другими—следовательно, вижу сцены и рисую этих других, иногда далеко впереди, по плану романа, не предвидя еще вполне, как вместе свяжутся все, пока разбросаннее в голове, части целого. Я спешу, чтоб не забыть, набрасывать сцены, характеры, на листках, клочках и иду вперед как будто ощупью, пишу сначала вяло, неловко, скучно..., и мне самому бывает скучно писать, пока вдруг не хлынет свет и не осветит дороги, куда мне идти. У меня всегда есть один образ и вместе главный мотив: он-то и ведет меня вперед—и по дороге я нечаянно захватываю, что попадетсЯ под руку, т. е. что близко относится к нему. Тогда я работаю живо, бодро, рука едва успевает писать, пока опять не упрусь в стену. Работа, между тем, идет в голове, лица не дают покоя, пристаюТ, позируют в сценах, я слышу отрывки их разговоров—и мне часто казалось..., что я это не выдумываю, а что это все носится в воздухе около меня и мне только надо смотреть и вдумываться».

З цієї цитати ясна роль «надхнення», як того менту в утворенні умовних замикань, коли дається імпульс до діяльності ефектора. Ця діяльність є характерною рисою для творчого процесу взагалі.

З цієї-ж цитати ясно, що до де-якої міри³⁾ правдива думка Белинського (йї вже біля 100 років) про поезію, яко «мислення образами» (коли виключити самий термін «мислення», яко занадто суб'єктивний та фізіологічно нез'ясований).

Зазначену вище яскравість «образів» підкреслює Август Стріндберг («Сын служанки»):

«Он чувствует вдруг какой-то странный жар в теле; мозг работает усиленно и старается привести в порядок воспоминания прошлого, сгладить некоторые из них и усилить иные. Всплывают новые лица; он видит, как они вторгаются в действие, слышит, как они говорят. Ему кажется, будто он их видит на сцене. Через несколько часов в голове его была готова двухактная комедия».

З цієї цитати можна зробити той висновок, що в данному разі у поета майже з яскравістю галюцинації були збуджені зорові центри, це

¹⁾ Див. статтю Савича в „Известиях Института имени Лесгафта“, 21. т. IV, стор. 201. Те ж значіння факторів зовнішнього збудження мають звичайні для письменників спостереження в формі щоденників, блок-нотів (Чехов).

²⁾ Курсив Гончарова.

³⁾ Далі всюди курсиви мої.

збудження потім передається при допомозі словесного ефектора. Знову тут правдива думка Белінського.

Але це буває не завжди. Візьмемо хоч би Гамсуна («Голод»):

«Было еще совсем темно, когда я открыл глаза, и лишь долгое время спустя я услышал, как часы в квартире надо мной пробили 5. Я хотел снова заснуть, но мне не удалось, я становился все бодрее, лежал и думал о тысяче вещей. Вдруг мне приходит в голову несколько хороших фраз, которые можно было употребить для какого-нибудь эскиза... — очень удачные выражения, которые никогда раньше мне не попадались... Понемногу к ним присоединяются другие; вдруг я совсем ободрился, встал и хватаюсь за карандаш и бумагу. Во мне как будто вдруг открылась какая-то жила, слово следует за словом..., и удивительное чувство овладевает мною. Я пишу, как одержимый..., и заполняю без передышки один лист за другим. Мысли так обильно нахлынули на меня, что я пропускаю массу подробностей... Я весь переполнен материалом... Долго, очень долго длится это редкое мгновение! 15, 20 исписанных листов лежат у меня на коленях, когда я, наконец, кончил и отложил в сторону карандаш».

В даному разі ми не маємо формальних підстав зробити той висновок, що збудження було зорове, образне: воно почалося од центру слів, як і взагалі «мислення», особливо абстрактне, не оперує образами (про це докладніше далі) тому в даному разі думку Белінського прикласти тяжко.

Наведу ще відому цитату з Пушкіна:

«Я забываю мир и в сладкой тишине
Я сладко усыплен моим воображеньем,
И пробуждается поэзия во мне,
Душа стесняется лирическим волненьем,
Трепещет и звучит, и ищет, как во сне,
Излиться, наконец, свободным проявленьем,
И тут ко мне идет незримый рой гостей
Знакомцы давние, плоды мечты моей.
И мысли в голове волнуются в отваге,
И рифмы легкие навстречу им бегут.
И пальцы просятся к перу, перо — к бумаге,
Минута — и стихи свободно потекут».

В цій цитаті підкреслено шукання нових шляхів — замикань; крім того, тут підкреслено той стан («лирическое волнение») хвилювання, який одмічають всі наведені автори, який раніше звався емоційним, а тепер зветься стенічним (батьорим, радісним), або астенічним (пригніченим). Ці останні назви зв'язуються з діяльністю центрів дихання, слъзовиділення, вазомоторних та інших, що містяться в продовговастму мозку й від збудження яких залежить те, що звалось «емоціями». Треба назначити; що «лірична поезія», позбавлена образів, походження її можна зрозуміти так: зазначений вище стан «ліричного хвилювання» без збудження зорових центрів прямо передається словесним ефектором.

При цьому характерне «музичне почуття» («трепещет и звучит»), яке зазначено хоч-би у Лермонтова:

«Случится ли тебе в заветный, чудный миг
Найти в душе, давно безмолвной,
Еще неведомый и девственный родник
Простых и сладких звуков полный...»

Також за словами Ніцше «Шиллер признается, что состояние, предшествующее акту творчества, проявляется у него не в виде возникающих перед ним образов в порядке их причинной связи, а, скорее каким-то музыкальным настроением».

Таким чином, в даних випадках ми повинні припустити спочатку збудження центрів слуху; потім же можуть бути збудження зорових центрів («образы», «плоды мечты моей»—у Пушкина), або-ж їх може й не бути («лірична, безобразна поезія»).

Це-ж «музичне почуття», на нашу думку, має в собі значний елемент ритму, можливо, цих самих органів кровообігу, або дихання, центри яких містяться в продовговастому мозку,—«ритму емоції», як це можна бачить з такої цитати Пушкіна:

«И тяжким пламенным недугом
Была полна моя глава,—
В ней грезы чудные рождались,
В размеры стройные стекались
Мои послушные слова
И звонкой рифмой замыкались».

Тут все: «лирическое волнение»—збудження «емоційних центрів», зорові образи («грезы чудные»), ритм («размеры стройные») і слухове збудження («звонкой рифмой»).

Наведу ще приклад з Блока («Художник»); аналіз цього прикладу доручаю шановному читачу:

«В жаркое лето и в зиму метельную,
В дни ваших свадеб, торжеств, похорон,
Жду, чтобы спугнул мою скуку смертельную
Легкий, доселе неслышанный звон.
Вот он возник. И с холодным вниманием
Жду, чтобы понять, закрепить и убить.
И перед зорким моим ожиданием
Тянет он еле приметную нить..
С моря ли вихрь? Или сирины райские
В листьях поют? Или время стоит?
Или осыпали яблоки майские
Снежный свой цвет? Или ангел летит?
Длятся часы, мировое несущие
Ширятся звуки, движение и свет,
Прошлое страстно глядится в грядущее
Нет настоящего. Жалкого—нет.

И, наконец, у предела зачатья
Новой души, неизведанных сил,—
Душу сражает, как громом, проклятье;
Творческий разум осилил—убил.

И замыкаю я в клетку холодную
 Легкую, добрую птицу свободную,
 Птицу, хотевшую смерть унести,
 Птицу, летевшую душу спасти.

Вот моя клетка—стальная, тяжелая,
 Как золотая, в вечернем огне.
 Вот моя птица, когда то веселая,
 Обруч качает, поет на окне.

Крылья подрезаны, песни заучены.
 Любите вы под окном постоять?
 Песни вам нравятся. Я же, измученный,
 Нового жду—и скучаю опять».

Цей твір, за винятком своїх ідеалістичних суб'єктивно-психологічних термінів, дає гарний приклад тих елементів творчого процесу, які ми підкреслили раніше.

Той же образ птаха находимо в другому вірні Блока (збірн. «Седое Утро»):

«Стучится тихо. Потом погромче,
 Потом смеется.
 И смех все ярче, желанней, звонче,
 И сердце бьется.
 Я сам не знаю,
 О чем томится
 Мое жилье?
 Не сам впускаю
 Таковую птицу
 В окно свое!
 И что мне снится
 В моей темнице,
 Когда поет
 Такая птица?
 Прочь из темницы
 Куда зовет?

IV

Кожен з наведених прикладів давав нову деталь для аналізу літературно-художнього творчого процесу, але звичайно в короткій статті цього питання вичерпати не можна; тому я обмежусь наведеними прикладами.

Який висновок можна з них зробити?

Літературно-художня творчість є яскраво виявлений рефлексорний акт, в якому видно всі три його частини.

Спочатку поет підпадає різним роздратуванням, які приймаються різними аналізаторами (1);

Потім, ці роздратування ведуть до великої кількості умовних замикань (2);

Що врешті дає імпульс до діяльності словесного ефектору (3).

Форма цієї діяльності може бути різна: це — або імпровізація, або — записування¹⁾.

Але тут може повстати таке питання:

всі ми — звичайні люди — підпадаємо різним роздратуванням, які ведуть до утворення умовних замикань. Чому-ж всі ми не поети, музики й т. и.?

Відповідь на це може бути така: досліді мозку різних видатних людей взагалі й письменників зокрема свідчать про спеціальну, дуже розвинену організацію тих чи інших анатомо-фізіологічних центрів; в випадку письменників — центрів мови, слова.

В багатьох випадках, як можна гадати, цей розвиток спеціальних участків мозку передається спадково й зростає, або зменшується в поколіннях (рід Моцарта, Баха, а також видатних письменників).

І поетичну діяльність ми маємо означити, як діяльність, безпосереднє зв'язану з цим фізіологічним субстратом, який з'являється тим словесним ефектором, що зовні виявляється або в діяльності імпровізації, або в процесі записування.

Таким чином, хаотичні роздратування (1), що ведуть до умовних замикань (2), організуються в формі творчої спеціально організованого участком мозку (3).

В зв'язку з цим фізіологічним субстратом стоять взагалі різні форми мистецької діяльності.

У музики-композитора буде спеціально-організований музично-слуховий центр²⁾, який відіграватиме роль ефектора й буде організовувати ті різноманітні роздратування, що прийматимуться музикою. Формою діяльності зазначеного ефектора може бути або імпровізація, або процес записування — не словами, а нотами (як знаками звуків).

Мистець-малює також матиме специфічно-організований зоровий центр, який буде ефектором, що організовуватиме при допомозі фарб самі різноманітні роздратування, навіть, роздратування органу слуху (пригадайте твори Чурляніса, або малюнки Вальютоні).

В зв'язку-ж з цим можна легко розв'язати питання, яке, на нашу думку, досить ненауково ставиться й зараз: ³⁾ це — питання про те, яке мистецтво «вище», музика чи література й т. и.?

Кожен «спец» вихваляє своє мистецтво, й справа зовсім проста: кожна мистецька діяльність, чи то поета, чи музики, є діяльність, зв'язана з спеціально-організованим ефектором. Як не можна казати про «височінь» словесного ефектора в порівнянні з музикально-слуховим, — так само не можна науково ставити питання про «височінь» музики в порівнянні з літературою, або навпаки.

Балачати можна тільки про різну ступінь впливу того чи іншого мистецтва на дану особу.

¹⁾ Освідомість літературно-художнього творчого процесу, яко рефлексорного акту, єсамі бо самий процес «записування» є дуже складна низка умовних рефлексів. Не тільки але про першу, або другу частину, складність яких і так дуже наочна: так, наприклад, роздратування можуть бути не тільки зовнішнього, а й внутрішнього, секреторного характеру. Останній фактор взагалі дуже підкреслюється зараз. Див. Савич. Основи поведінки людини, 1924.

²⁾ Див. Руссолаїно. К фізіології музикального таланта. Вопросы философии и психологии, 1903, № 19.

³⁾ Вестник Работников Искусств, 1924, № 1 П. В. Организующее значение музыки.

Ясно, що раз на мене, скажимо, музика впливає значно сильніше, ніж картини,—то з цього не можна робити того висновку, що музика «вище» малярства.

Але про вплив літератури зокрема й про рефлексологічне з'ясування його—далі.

V

Звернімося знову-ж до свідoctва суб'єктивного характера; відомий Шалигін в своїй «Теории словесности» каже так: «Властивість поетичного твору полягає в тому, що він впливає одночасно на всі боки душі, він примушує читача думати, уявляти й почувати певним способом і через це опановує його духовну істоту так повно, що може виводить її з її особистого самопочуття та признання дійсности, що її оточує, й переносить її в друге, ілюзорне існування, часто зовсім не по-хоже на її власне...»

Настрій, що поет уклав у свій твір, знищує в душі читача його власний настрій і стає на його місце, примушує його серед самого звичайного оточення переживати запал, захоплення хвилювання пристраси, відвагу, піднесення сил або сум, одчай...»

Цей стан Шалигін зве поетичною ілюзією.

«Степінь, цеб-то повність такої відлуки од дійсности»—каже далі Шалигін—«залежить од поетичної вартости твору, а також од чулости читача. Як відомо, вона (ця степінь відлуки) може доходить до того, що читач любить або ненавидить осіб, що змальовані поетом, оплакує їх загибель, почуває тривогу за їх долю, радість при їх успіху, визволення й т. и. Одриваючись од книги, він часто мусить зробити над собою зусилля для того, щоби повернутися до дійсности, «прокинутись од поетичного сну...»

Але цим на думку Шалигіна вплив поетичного твору не обмежується: «поетичний твір—каже він—має також властивість дуже сильно збуджувати мимовільний процес згадування, що йде під впливом різних зв'язків, так званих асоціацій між пережитими раніше станами свідомости, а тому зветься також асоціативним процесом. Він займає дуже велике місце в нашому душевному життю й розповсюджується не тільки на уявлення (цеб-то спогади про окремі враження та... явища), а також на емоції, почуття, бажання й т. и.). Кожен знає, що коли ми пригадуємо якесь місце, ми пригадуємо й те почуття—радості або суму, образи, яке ми на ньому пережили, й навпаки: почуття може нагадати про місце, особу, предмет.

Пригадувати шляхом асоціацій ми можемо не тільки те, що ми особисто приймали (зовнішнім почуттям) та переживали, а також і те, про що ми чули, читали, що вивчали, про що думали...

Таке дуже сильне збудження асоціативного процесу в душі під впливом поетичного твору можна назвати—каже Шалигін—«поетичним навіюванням».

Розберемо-ж тепер в світлі рефлексології: 1) поетичну ілюзію й 2) поетичну сугестію (suggestion—«навіювання»).

VI

Яку роль відіграє слово в функціях головного мозку? Як ми починаємо ним оперувати?

Хай, скажимо, дитина вперше бачить коня: збуджуються центри зору; при цьому дитині кажуть назву того, що вона бачить: збуджується через центр слуху—центр мови. По закону утворення умовних замикань, центри, на які одночасно припало роздратування, з'єднуються між собою, й тому, коли дитині кажуть слово «кінь»,—у неї збуджується, крім словесного, й зоровий центр; навпаки, коли дитина бачить коня,—відновлюється замикання, й збуджується центр мови.

Але це буває тільки спочатку. Дитина бачить багато різних коней, і всі вони дратують зорові центри. Утворюється те, що в кінематографії зветься «накладанням плівок», а в психології,—«загальною уявою» («общим представлением»).

Коли тепер цій дитині, а, можливо, юнаку сказати слово «кінь», то це роздратування повинно було-би з'єднатись з тими зоровими центрами, що приймали роздратування коней, але деякі з цих умовних замикань вже загубилися через гальмування; крім того, роздратування слова може бути слабим, щоби з'єднатися по всім напрямкам з зазначеними зоровими центрами, й тому в наслідку може бути або «неясний зоровий образ», або-ж його може й зовсім не бути.

Останнє дуже важливо й ось чому: слово не викликає ніякого образу, бо воно стало замісником конкретного предмету, й людина здебільшого оперує цими символами-словами, що, за висловом якогось футуриста, як «стертые пятаки» заміняють образи конкретних речей.

Про це казав Сеченов («Рефлексы головного мозга»); про це-ж доведе й Бехтерев «Общие основы рефлексологии человека», 1923, стор. 209, 210, 211, 314).

Після цього вступу проаналізуємо вплив літератури на людину.

Коли ми читаємо якийсь художній твір, або слухаємо його читання, то в першому випадку—через центри зору, а в другому—через центри слуху збуджуються центри мови.

Коли це збудження досить слабе для того, аби відновити старі замикання в сфері зору або слуху й т. и.,—то роздратування й обмежиться збудженням тільки центрів мови. В цих межах можуть утворюватись умовні замикання, але ніякої ілюзії не буде, бо не буде збудження зорових та інших центрів.

Слідуючим ступенем роздратування можуть бути «загальні уяви», але презї не властива ця форма впливу; вона вживає заходів до того, щоби викликати не загальні, а конкретні уяви й здебільшого робить це при допомозі так званих тропів.

Щі останні роблять роздратування більш певним, точним; і через це скученням енергії збуджуються не всі зорові центри, що приймали раніше, скажимо, роздратування коней, а тільки де-які, або навіть один із них; таким чином, роздратування шляхом ірадіації йде від центрів мови на центри зору, слуху й т. и.: утворюється ілюзія.

Ясно, що це залежить, як каже Шалигін, в значній мірі «от восприимчивости читателя», щєб-то од кількості й міци «протореных путей», од

ступня гальмування в даний мент, од загального стану провідних нервових шляхів.

Цим і пояснюється, що один і той же літературний твір в різних менти викликає різні реакції.

Цією-ж підготовкою умовних замикань в тому, або іншому участку мозку пояснюється й різний вплив того або іншого мистецтва на людину.

Але поруч з такою формою реакції на літературне явище, як «ілюзія»,—можуть бути різні «спогади», асоціації, щоби-то відновлення різних замикань на підставі стенічно-астенічних аналогій то-що. Ці відновлення можуть бути, як в сфері лише мови, так і в сфері зоровій, слуховій і т. и. Це й буде «поетична сугестія».

В тому-ж випадку, коли поетичний твір передає не образи, а стенічно-астенічний стан поета,—роздратування шляхом ірадіації може перейти на центри стенії-астенії; коли-ж цього не буде, то роздратування обмежиться збудженням центрів слова.

Таким чином, можна сказати, що реакція на літературні явища є одна, або дві перших третини складного рефлексу при обов'язковій присутності словесно-слухового аналізатора.

В цій кількосній деталі полягає перша різниця між актом творчості (всі три частини рефлексу) та реакцією на наслідок цього акта (одна або дві перших частини).

Друга різниця що до спеціально організованого участку мозку, який складає фізіологічний субстрат творчості,—зазначена раніше.

Нарешті, можна зробити ще висновок: спеціально-організований участок мозку є ефектором в акті творчості (3 частина); центри-ж слова взагалі є аналізатором (перша частина рефлексу) в реакції людини на літературні явища,

VII

Цікаво також поставити питання: оскільки одноманітними будуть реакції у різних осіб на один і той же літературний твір?

Толстой взагалі торкається цього питання в своєму «Что такое искусство», він каже: «Мистецтво є людська діяльність, яка полягає в тому, що одна людина, свідомо, відомими зовнішніми знаками передає другим пережите ним почуття, а другі люди захоплюються цим почуттям і переживають його... Викликати в собі раз пережите почуття й, викликавши його в собі, при допомозі рухів, рис, фарб, звуків, образів, що визначені словами, передати це почуття так, щоби другі пережили це почуття, в цьому полягає діяльність мистецтва».

Експериментальної перевірки цього твердження в широких рямцях майже не робилося.

Цікавою спробою в цьому відношенні є анкета відносно творчості Пушкіна, переведена серед учених Москви в 1924 р.

В галузі музики цінні спроби робилося проф. Анан'їним в Києві ¹⁾, також Беляєвою Екземплярською в Москві ²⁾.

¹⁾ «Музыка», 1923, № 8—9.

²⁾ «О психологии восприятия музыки», 1924.

З останньої праці можна зробити той висновок, що в реакціях багатьох осіб на одно музичне явище є спільним стенічний, або астенічний тон реакції, але не ті деталі образного, або асоціативного характеру, які складають, так-би мовити, надбудову над зазначеним тоном.

На нашу думку, теж можна сказати й відносно реакцій на літературні явища: більш-менш єдиним в цих реакціях є стенічно астенічний що-ж до форм «поетичної ілюзії» або «сугестії», то в кожному окремому випадку відновлення умовних замикань ітиме своїми шляхами.

І це зрозуміло: кожна особа перебуває в своєму оточенні, яке сприяє тому чи іншому характеру умовних замикань, а це в свою чергу відіграє велику роль при реакції хоч-би на літературні явища.

Як каже Анненський «Подлинно для меня в любом авторе не то, что им написано, но то, что мною по написанному прочтено».

Тому, наприклад зрозумілою буде більша, або менша єдність в реакціях людей, що належать до однієї соціальної групівки, бо більш-менш загальним було оточення, в якому вони перебували.

Закінчу цей розділ відповідями на зазначену вище анкету, які можуть бути до де-якої міри прикладами впливу літератури на людину.

Так, на запитання. «Як ви зараз приймаєте Пушкіна?» відповідають: ¹⁾

Коган: «Пушкіна не знаю, ніколи не бачив і, безумовно, не побачу. Тому його ніяк не приймаю... «Евгения Онегина» й інше, що видано за ім'ям Пушкіна, досі читаю з насолодою, багато знаю на пам'ять».

Приймаю, яко, екзотіку, яко будійський або католицький храм, яко двір Людовика XIV, яко далекий і чужий мені світ почувань та настроїв, які ми вже перемогли».

Полонський, Вяч.—«Читаєш Пушкіна—ніби лежиш на сталюму птаху—легко, плавко, величезні горизонти, вітер, світ. Читання-ж більшості наших сучасників можна порівняти з їздою самокатом по каменарні: заняття втомне й неприємне. Зараз часто згадують: камер-юнкер, дворянський іделог. Але цей камер-юнкер умів писати такими словами, які близькі й зрозумілі самій простій людині, а музики його віршів ми не досягли й досі. Не хочу сказати: назад до Пушкіна! бо здається мені, що Пушкін (яко майстер) ²⁾ не позаду, а спереду нас. Він ступив таким кроком, що ось ціле сторіччя «трусить» російська поезія й догнати його не може, а після Пушкіна були величезні поети. Пушкін—це сніговий кряж, що стоїть на нашому шляху. Через перевал треба перейти. Пушкіна треба перемогти».

Інших відповідей, дуже цікавих, не привожу за браком місця.

VIII

В розділі VI цієї статті одмічена була роль тропів, яко факторів, що сприяють традицій роздратування з центрів мови на центри зору й інші й так викликають зазначені вище форми реакції: ілюзію та сугестію.

Наведено цьому приклади ³⁾.

¹⁾ «Книга о книгах», 1924, № 5—6.

²⁾ Курсив автора.

³⁾ Бачу їх почасти в Загула, Шалигіна.

Почнемо з порівняння. Як каже Загуд в своїй «Поетиці» ¹⁾, «Поетова уява не зостановлюється на одному тільки природньому з'явищі, до якого приводить поета зовнішнє спостереження. Вона завжди готова перескочити од одного з'явища до другого спорідненого, або подібного першому... Образне ділання порівняння полягає в тому, що предмет, притягнутий для порівняння, кидає ясне світло на перший предмет і наче-б то передає йому свої барви». Наприклад, у Хвильового («Я») читаємо:

... «Дума за думою, як амазонки, джигітують
навіколо мене

... Темним волохатим сілуєтом стоїть на сході
княжий маєток ²⁾...

... Перед лампадою, як різблення, стоїть моя зажурна
мати...

... Мутні чутки ширяться з кожним днем і, як змії,
розповзлись по вулицях.

... А ранки цвітуть перламутром...

... Це була дійсність безвихідна, неминуча, як сама
смерть...

... Це була дійсність, як зграя голодних вовків...

... Як зрізаний колос похилилась вона на мене...

... В степу, як дальні багатирі, стояли кінні
інсургенти»...

Наведемо ще приклади:

«Село на нашій Україні, неначе писанка»...

«Кругом хвилі, як ті гори» (Шевченко)

«Ой там зірка десь впала, як згадка» (Тичина)

Або з російських письменників:

«Соловьѣм залетным юность пролетела,
Волной в непогоду радость прошумела» (Кольцов).

«Живу печальный, одинокий

И жду, придет-ли мой конец:

Так поздним хладом пораженный,

Как бури слышен зимний свист,

Один на ветке обнаженной

Трепещет запоздалый лист.» (Пушкин)

«Напрасно я бегу к сионским высотам,

Грех алчный гонится за мною по пятам:

Так ревом яростным пустыню оглашая,

Взметая лапой пыль и гриву потрясая,

И ноздри пыльные уткнув в песок горячий,

Голодный лев следит оленя бег пахучий» (теж).

«Нева металась, как больной

В своей постели безпокойной (теж).

«Кидала ночь свой странный полусвет;

Румяный запад с новою денницей

На севере сливались, — как привет

Свидания с молением разлуки.» (Лермонтов)

¹⁾ Київ, 1923.

²⁾ Оригінальна форма порівняння в орудному одмінку.

... «А сколько было там развеяно души
Среди рассеянных мятежных и бесслезных!
Что звуков пролито, взлелеянных в тиши,
Сиреневых и ласковых и звездных!
Так с нити порванной в волненьи иногда,
Средь месячных лучей, и нежны и огнисты,
В росистую траву котятся аметисты
И гибнут без следа». (И. Анненский).
... «Минута и стихи свободно потекут.
Так дремлет недвижим корабль в недвижной влаге,
Но чу! — матросы вдруг кидаются, ползут
Вверх, вниз, и паруса надулись, ветра полны,
Громада двинулась и рассекает волны». (Пушкин).

У того-ж Пушкина маємо («Евгений Онегин»):

... Поэт

Роняет молча пистолет.
На грудь кладет тихонько руку
И падает. Туманный взор
Изображает смерть, не муку.
Так медленно по скату гор,
На солнце искрами блистая,
Спадает глыба снеговая.
Мгновенным холодом облит,
Онегин к юноше спешит,
Глядит, зовет его... напрасно:
Его уж нет. Младой певец
Нашел безвременный конец!
Дохнула буря, цвет прекрасный
Увял на утренней заре,
Потух огонь на алтаре!..
Тому назад одно мгновенье,
В сем сердце билось вдохновенье,
Вражда, надежда и любовь,
Играла жизнь, кипела кровь,
Теперь, как в доме опустелом,
Все в нем и тихо, и темно,
Замолкло навсегда оно.

Всі ці приклади яскраво свідчать про порівняння, яке умовне з'єднання,—або в сфері мови, або, коли умови сприяють, і в інших сферах мозку шляхом ірадіації збудження.

«Епітет» — це простий (з одного слова) або складний (з кількох слів) додаток до предмету; завдання епітету: зобразити предмет більш яскраво через наведення одної з його найбільш характерних рис» (Загуг).

Ця-ж роль епітету що до викликання певних образів, а не загальних уяв зазначена мною раніше.

Наприклад, «кам'яне небо, сріблясті береги»; велику кількість епітетів можна знайти в тому уривку з Хвильового, який я поставив в початку роботи.

Або з російського (Пушкін).

«... В пустыне чахлой и скупой..
...И трюфли, роскошь юных лет,
Французской кухни лучший цвет.
И Страсбурга пирог нетленный
Меж сыром лимбургским живым
И ананасом золотым»...

Синекдоха, як різного роду перенесення кількостного характеру (од частини до цілого, од значіння роду до значіння виду, од значіння одиниці до значіння множини) є також засіб умовного з'єднання. Наприклад; «Моя нога не буде на твоїм порозі...» «...Швед, татарин, лях здригнувся (Котляревський)». «Тільки смертний умирать не хоче...»

Теж саме можна сказати відносно метонімії, яка являє собою також різного роду перенесення (від первісного до невласного значіння) на підставі його-небудь взаємного відношення між двома поняттями (Загуг), наприклад одна подробиця дії—замість всієї дії:

«Тогда смиряется души моей тревога
Тогда расходятся морщины на челе...» (Лермонтов)
«Сияло золото вечерних облаков»... (Полонский).
«Чуть бледнеют янтари
Нежно палевой зари» (Бальмонт).

Сюди-ж треба застосувати й метафору, що переносить значіння слова на підставі подібності предметів, або подібності їх прикмет чи дійств... Різниця між метафорою й звичайним порівнянням в тому, що метафора не становить двох предметів поруч себе й не зв'язує їх частками: як, мов, наче, ніби і т. д.

Вона просто додає спостережену подібність другого предмета до першого, або, на підставі близької подібності ставить замість першого предмету другий. Так, напр., метафора називає око—«сонцем обличчя», а сонце—«оком неба» (Загуг).

Економізуюче значіння метафори, яко умовного з'єднання, ясне. Ще російські приклади:

«И сыплет ночь своей бездонной урной
К нам мириады звезд» (Фет).
«И льется чистая и теплая лазурь
На отдыхающее поле» (Тютчев).
«Долго-ль впивать мне мерцание ваше,
Синего неба пытливые очи?» (Фет).
«Мутный дым облаков и холодная даль
Начинает яснеть; белый призрак луны
Смотрит в душу мою и былую любовь
Наряжает в забытые сны» (Полонский).
«Догорая, теплится любовь» (Некрасов).

Один із видів метафори (а значить і умовного замикання) є т. звана персоніфікація («олицетворение», «усоблення»—Загуг), як «переніс прикмет живих істот на неживі».

Наприклад, у Хвильового «Я» маємо:

«...За вікном проходили росяні ранки..
...Тополі відходять у шосейну безвість...
...М'ята умирає в тузі...

... Десь апарат військового телефону тягне свою печальну, тривожну мелодію, що нагадає дальній вокзальний ріжок...

...Мою голову гладить тихий голубий сон...

...Над городом хмарою стояв пил. Сонце мідь, і неба не видно. Тільки горова мутна курява мчала над далеким небосхилом. Здіймались з дороги фантастичні хуртовини, бігли у височінь, розрізали простори, перелітали оселі, і знову мчали і мчали. Стояло мов зачароване предгроззя...

...Із-за дальніх отрогів виринав місяць. Потім плив по тихих, голубих потоках, одкидаючи лимонні бризки. Опівночі пронизав zenit і зупинився над безоднею...

... Місяць стояв в zenitі і висів над безоднею. Далі відходила в зелено-лимонну безвість мертва дорога...

... Йшла гроза. Десь пробивались досвітні плями. Тихо умирав місяць в пронизаному zenitі...

Ще приклади:

«... Квіти торішні, зернятка ніжні

Сипали там в-осени,

То-ж їх приховують килими сніжні,

Щоб не померзли вони...»

«Примружились гаї, замислились оселі» (Тичина).

«Сонце заходить, цілуючи гай;

Квіти кивають йому на-добраніч;

Шепчуть, листочки звиваючи на-ніч:

Не покидай! Не покидай!» Або:

«Ночевала тучка золотая

На груди утеса великана (Лермонтов).

«Поет гульливая метель» (теж).

«Здесь тучи смиренно идут подо мной» (теж).

«Вьюги зимние, вьюги шумные

Напевали нам песни чудные» (Кольцов).

«Роняет лес багряный свой убор,

Сребрит мороз увянувшее поле,

Проглянет день, как будто поневоле,

И скроется за край окружных гор» (Пушкін).

«Колокольчики мои, цветики степные,

Что смотрите на меня, темно-голубые» (А. Толстой).

«Сам не знаю, за что я люблю тебя, ночи!

Ты не мне, ты другим посылаешь покой» (Полонский).

«Звезды ясные, звезды прекрасные

Нашептали цветам сказки чудные» (Фофанов).

«Сбирались умирать последние цветы

И ждали с грустью дыхания мороза» (Фет).

«Кроткий вечер тихо угасает

И перед смертю ласкою немой,

На одно мгновение примиряет

Небеса с измученной землей» (Мережковский).

«Рыдает печальная осень» (теж).

«Из-под куста мне ландыш серебристый,

Приветливо кивает головой» (Лермонтов).

«Я слушаю, как говорит молчанье» (Бальмонт).

Звичайно, цими прикладами я зовсім не хочу, та й не можу вичерпати всієї різноманітності умовних замикань: це могло-би бути темою окремої роботи.

IX

Зупинимось тепер на факторах стенічно астенічного впливу поезії: фігурах та ритму.

«Фігурами—каже Загул—звуть такі вирази в мові, котрі не творять ніяких образів, а служать тільки для зміцнення емоціональності вислову; не ґрунтуються на порівнанні..., а полягають тільки на певній інтонації і на розставленні слів у певному порядку».

Що до ритму, то (Загул) «поет... насамперед відчуває природний ритм того з'явища, чи емоції, якими повна підчас творіння його істота, і передає той ритм у своєму творі, бо без нього (ритму) він не може передати своєї емоції, котра теж проявляється ритмічно (емоція-хвилювання, а хвилювання-ритм). Він навіть, якби й хотів, то не зможе звільнитись від того впливу ритму підчас творчості, бо всякий акт творчості—це праця, а праця завжди ритмічна».

Факторами звукового впливу можна вважати риму (дзвінка, глибока й т. и.), алітерацію, асонацію та взагалі де-які елементи формального аналізу віршу, але наводить всьому цьому прикладів я не буду за браком місця, тим більше, що сама суть цих факторів, яко умовних замикань, і без того ясна.

X

В тому-ж VI розділі довелося торкнутись еволюції конкретного образу до форми «загальної уяви».

Я гадаю, що не одхилюсь дуже од теми, коли розберу це більш докладно й торкнусь разом наукової творчості.

Конкретні образи є першим ступенем утворення умовних замикань з центрами слова.

Далі йдуть «загальні уяви», рефлексологічну природу яких ми вже з'ясували.

Але нарешті ми матимемо «абстрактні поняття», які вже зовсім не не з'єднуються з конкретними образами.

Таким чином, коли приблизно вжити математичну симболику, то можна сказати, що конкретні образи будуть замиканнями порядку $n-1$, «загальні уяви»,— n -ого порядку, й «абстрактні поняття»—порядку $n+1$.

Художня творчість оперує з замиканнями $n-1$ порядку, наукова—з замиканнями почасти n -ого, а головним чином $n+1$ порядку.

Спочатку в людини утворюються образні замикання ($n-1$), а вже нарешті—абстрактні поняття ($n+1$).

Це ствердження (в інших тільки термінах) доказує для онтогенезу й філогенезу людини й проф. Шмідт; в світлі його підкреслюється правдивість старої думки: «Nihil est in intellectu, quod ante non fuerit in sensu»¹⁾.

Таким чином, художня й наукова творчість одрізняються тільки характером, або, якби сказати, віком замикань, але не механізмом їх.

¹⁾ Цеб-то: «Немає нічого в розумі, чого-би не було раніше в почутті»

Для прикладу я скористаю свідомство відомого математика Пуанкаре про історію його першого наукового мемуару; він пише:

«Протягом 2 тижнів я намагався довести що не існує ніякої функції, аналогічної тим, які я через деякий час назвав фуксовими функціями; я був тоді ще дуже недосвідчений; що-дня я сідав за свій робочий стіл, провадив за ним працю годину або дві, перебирав велику кількість комбінацій і не приходив ні до якого висновку. Одного разу, увечері, проти своєї звички, я випив склянку чорного кофе й не міг спати ¹⁾. Ідеї з'являлися в моїй голові, як натовп; я почував, як вони ніби-то стиналися ²⁾, поки 2 з них не з'єднались і не утворили, так-би мовити, сталої комбінації. Ранком я встановив існування одного відділу фуксових функцій, що походять із гіпергеометричного ряду; мені залишалося лише редагувати висновки, що заняло у мене всього де-кілька годин».

Після цього Пуанкаре оповідає про різні дрібні турботи: «В той момент, коли я входив в екіпаж, у мене раптово з'явилася ідея, що перетворення, якими я користувався, щоби означити фуксові функції, не одрізняються од перетворень не-евклідової геометрії (знову замикання—Гр. М.). Я не робив перевірки, бо не мав для цього часу: коли я сів у омнібус, то зразу-ж прийняв участь у загальних розмовах, але в цей момент я був певним, що моя ідея вірна...

... Одного разу я гуляв по крутому березі—пише Пуанкаре—і мені з'явилася ідея, як завжди, дуже коротка, несподівана й безумовно вірна...

Я повів систематичну облогу й узяв усі передові укріплення одно за одним; трималося лише одно з них, падіння якого мусило потягти за собою падіння цілої кріпости. Але всі мої зусилля спочатку привели лише до того, що я краще зрозумів всю трудність завдання...

Потім я поїхав до Мон-Валеріану, де мусив проходить військові обов'язки; звідсіля ясно, що моя праця, таким чином, була дуже різноманітна. Одного разу я йшов по бульвару, й раптово в моїй голові з'явилося розв'язання тієї трудности, що раніше зупинила мене.

... Тільки закінчивши військову службу я знову почав працювати над питанням.

Я мав усі елементи... Швидко й без затримання я редагував свій мемуар...»

Умовний характер цих спеціальних замикань ясний, але на думку Пуанкаре «нас тут повинні дивувати ці проміни внутрішнього світла,—ознака довгої підсвідомої внутрішньої роботи; роля цієї підсвідомої роботи в математичній творчості для мене є безсумнівною, а в других випадках, де це не так ясно, я гадаю, її присутність все-ж таки можна найти».

На нашу думку, проблема свідомого й підсвідомого розв'язується в світлі рефлексології досить просто: ті центри мозку, що збуджені в даний момент, і складають «свідомість»; найбільш збуджений центр складає так звану «фіксаційну крапку свідомості», менш збуджені центри,—«порог свідомості»; «підсвідомим» же—будуть ті центри, що в даний момент. Іншої локалізації «підсвідомого», на мою думку, дати не можливо.

¹⁾ Всюди надзвичайно яскраво підкреслений фізіологічний субстрат творчості.

²⁾ Утворення умовних замикань-з'єднань

Закінчимо цей розділ цитатою з Савича (вже цитована стаття в «Известиях Института имени Лесгафта», т. IV, стор. 203) відносно умовного характеру замикань наукової творчості:

«Проф. Кольцов констатує... умови великого наукового прогресу: «Причиною наукової революції є приложення нового наукового методу, і цей метод береться з сусідньої наукової дисципліни. Період блискучих винаходів завжди припадає на період об'єднання двох наукових галузів, що розвивалися до цього часу цілком незалежно. Ті вчені, що мають знайомство з обома складними галузями, бувають завжди в найбільш сприятливому стані.

«Це дуже яскраво помітно на Дарвіні», а в той же час добре пояснюється схемою утворення умовних рефлексів. Коли є 2 досить збуджених центра, то між ними досить легко встановлюється нове замикання. Як тільки замикання відбулося, починається процес гальмування—починається перевірка, диференціація. Все те, що не стверджується безумовним рефлексом, що не стверджується досвідом,—гальмується, відкидається... В закінченому творі завжди найдемо сліди великого процесу гальмування... Завжди виправляють, перероблюють... В науковій творчості еквівалентом такої роботи є експериментальна перевірка, збирання фактичного матеріалу для зміцнення утворених нових замикань»¹⁾.

XI

В нашому завданні довідатись про суть літературно-художньої творчості та її впливу на людину—ми, як засобом, користувалися людським словом. Але відомо, оскільки це непевне знаряддя.

Ще Тургенев сказав: «Нет ничего сильнее и бессильнее слова».

У Лермонтова читаєм:

«Случится ли тебе в заветный чудный миг
Открыть в душе, давно безмолвной,
Еще неведомый и девственный родник,
Простых и сладких звуков полный,—
Не вслушивайся в них, не предавайся им,
Набрось на них покров забвенья:
Стихом размеренным и словом ледяным
Не передашь ты их значенья...»

Дуже яскравий приклад подає Sully Prudhomme;

Au lecteur.

Quand je vous livre mon poème,
Mon coeur ne le reconnaît plus:
Le meilleur demeure en moi-même,
Mes vrais vers ne seront pas lus.

Comme autour des fleurs obsédées
Palpitent les papillons blancs,
Autour de mes chères idées
Se pressent de beaux vers tremblants;

¹⁾ Цікавий приклад наукової творчості, яко низки умовних замикань, маємо в творі Мережковського «Леонардо-да-Вінчі» Аналіз його доручаю шановному читачу.

Aussitôt que ma main les touche
Je les vois fuir et voltiger,
N'y laissant que le fard léger
De leur aile frêle et farouche.

Je ne sais pas m'emparer d'eux
Sans effacer leur éclat tendre,
Ni, sans les tuer, les étendre,
Une épingle au coeur, deux à deux.

Ainsi nos âmes restent pleines
De vers sentis mais ignorés;
Vous ne voyez pas ces phalènes,,
Mais nos doigts qu'ils ont colorés.

В російському перекладі цього віршу І. Анненського («Посвящение», збірн. «Тихие песни») читаємо:

«Когда стихи тебе я отдаю,
Их больше бы уж сердце не узнало,
И лучшего, что в сердце я таю,
Ни разу ты еще не прочитала.

Как около приманчивых цветов
Рой бабочек, белея нежно, вьется,
Так у меня о розы дивных снов
Что звучных строф крылом жемчужным б'ется.

Увы? рука моя так тяжела:
Коснусь до них,—и облако слетает,
И с нежного, дрожащего крыла
Мне только пыль на пальцы попадает.

Мне не дано, упрямых изловив,
Сберечь красы сиянье лучезарной,
Иль, им сердец булавкой не пронзив,
Рядами их накалывать попарно.

И пусть порой любимые мечты
Нарядятся в кокетливые звуки,
Не мотыльков в стихах увидишь ты,
Лишь пылью их окрашенные руки».

В українському перекладі цього віршу буде:

Чита́чу.

Коли я віддаю вам мою поему, моє серце не пізнає її більше. Саме краще житло мене самого — мої справжні вірші — неприступні для читання. Як навколо квітів літають білі метелики, — так само навколо дорогих мені ідей скупчуються чудові рухливі вірші. Як тільки моя рука торкає їх, — я бачу, як вони тікають, залишаючи лише тонку окрасу їх крила, стрункого й дикого. Я не вмію оволодіти ними без того, щоби не знищити їх ніжного блиску, а також не вмію розтягти їх голками так, щоби не згубити їх. Так само й наші душі залишаються повні чулих, але невідомих віршів; ви бачите не цих ночних метеликів, але пальці, що офарбовані ними.

Погодитись з думкою цього віршу цілком можна, тим більше, що в так званій «аперцепції» слова «ніхто не думає при певному слові імено того, що другий: тому, всяке розуміння є в той же час нерозуміння, всяка згода в думках — в той же час незгода» (Гумбольдт).

Правдивість цієї думки ми вже пояснювали умовами того оточення, в якому перебувала та чи інша людина.

Звідціль цікаво було-би примінити в даній галузі метод Шульце фотографування обличчя при слуханні (або читанні) літературного твору: це могло би дати цікавий об'єктивний матеріал до вивчення впливу літератури на людину¹⁾.

Тому, з огляду на непевність людського слова, яко знаряддя суб'єктивної передачі, я й намагався звести факти літературної творчості та її впливу на людину до загальних схем умовного рефлексу.

Оскільки це вдалося, судить, звичайно, не мені...

¹⁾ Цікавий приклад фотографування обличчя підчас огляду картини (Bildbetrachtung) дає Музиченко в своїй книзі: «Современные педагогические течения», 1913, 210 (вкупі з Каптеревим).

І. МАЙДАН

Зріст і сила творчости Павла Тичини.

ВІТЕР З УКРАЇНИ. ПОЕЗІЇ, СТОР. 86. ВИДАВНИЦТВО «ЧЕРВОНІЙ ШЛЯХ»,
ХАРКІВ, 1924 Р.

Я дійшов свого зросту і сили,
я побачив ясно в далені.
Товариство, яке мені діло,
чи я перший чи ні.

«За всіх скажу...» П. Тичина

1.

На початку—кілька слів про нашу сучасну «критику». Справжньої критики—здорової, розумної, вмілої—ми й ще й досі не маємо. Бо хіба можна назвати критикою рецензії, що появляються по журналах на окремі книжки художньої літератури, по кілька-десять рядків розміром?—рецензії поверхові, плиткі, сухі і недотепні, що їх можна охарактеризувати фразою: «Взгляд и нечто». Або-ж оті однобокі, неглибокі й не широкі, чисто фейлетонного характеру огляди щорічних здобутків нашої літератури, що появляються по різних збірниках, журналах та газетах у жовтневих числах їх або наприкінці кожного року.

Не буду вияснювати причин цього безрадного стану нашої мистецько-критичної літератури, а згадую його тільки для того, щоби виправдати невітшне явище,—що Павло Тичина, наш першерадний лірик, до цього часу не дочекався ще «порядної оцінки», як каже редакція «Нової Книги» в примітці до рецензії М. Доленга на останню книжку нашого поета. Даремна тільки надія «Нової Книги» досягти цього «казенним способом»—анкетою. Я певен (та мабуть не тільки я), що цю анкету заповнять і понадеплають до редакції переважно другорядні «знавці», а люди поважніші і не візьмуться за таку безнадійну справу. Бо що ж потім? Вирішати задані чотирі питання більшістю голосів?..

Брак відповідальної критики—ось причина, що деякі поети другого калібру («не в обиду будь сказано»), дочекалися «солідних» (по кількості друкзнаків) і надто вже дружніх «критичних» статтів. І хіба не сором, що найбільш поважними і цінними критичними розборами творчости Тичини були статті з приводу його першої книжки—Меженка (в «Музагеті») та Ніковського (в «Vita nova»)? Це все—гірка пілюля не так Т. Доленгові, авторів невдалих теорій, оглядів та рецензій, як товаришам Корякові, Зерову, проф. Білецькому, Меженкові та ин. більш серйозним критикам.

2.

З тисячі сучасних нам українських поетів і поетиків, що ростуть зараз мов гриби по дощу, Тичині по праву належить першорядне місце. Тільки його надмірній скромності («Товариство, яке мені діло, чи я перший, чи ні») можна приписати те, що він якось залишається ніби-то в затінку інших наших столичних письменників, які по всіх усядах города і республіки (коли не цілого союзу) рекламують свої твори, передрукуюють їх по кілька десятків раз і в примітках до них зазначають, що ось, мовляв, такий і такий твір геніального автора перекладано в цілому і фрагментами на стільки й стільки то мов. Тичина аж занадто супроти них «несміливий».

Вже першою своєю книжкою Тичина заповнив був уми нашої молоді і викликав цілу армію переважно невдалих наслідувачів. Він зумів зодягнути глибоку шляхетну думку і почуття в чисто європейську форму кращих зразків; зумів підняти техніку українського віршу на небувалу височінь і надати йому музичності—більшої, ніж колись Верлен. Тичина подужав подолати Олесів та інші впливи нівелювання і вирвати українську лірику з трясовини нудного «неньківства», що розташувалось було в нашій літературі з давніх часів. Тичина перший показав, до чого здатне наше художнє слово, коли ним орудує вправна рука першорядного майстра.

Не виходячи з кола своєрідних українських тем, він уже в першій своїй збірці вивів українську ліричну поезію на широкий європейський шлях; не даром його вірші перекладались і перекладаються на російську, польську, німецьку, чеську, білоруську, єврейську, вірменську та інші мови. В нього не було переспівів російських, польських, французьких та інших поетів, як у більшості сучасних йому ліриків, а була своя глибина, прозора, чиста, мелодійна.

Розмах його таланту з'явився перед нами одразу в усій його ширині і розцвів синьою квіткою чуда. І його радість життєва, хвала природі й людині—одбилась була тисяччю лун у наших серцях, що скніли прибиті довгим лихоліттям поневолення.

Може й був він де-коли «божком», як каже Доленго, але лише тим, що мислять чужими думками і відчувають чужими серцями. Більшість бачила в ньому глибокого творця, витонченого майстра, але не генія. Декадентом називали його літературні інваліди, що поза своїм стилем і жанром ніякої іншої творчості не добачають і не визнають. Щоби бути геніальним—Тичині бракувало чимало: насамперед одречення від узького кола національних тем і української орнаментовки. Це тримало його в путах національності, при тому-ж одеталої, і поетові не було змоги прозріти марність нації перед людством взагалі. Не було «вогненного слова» пророка, що будило-б народи до гігантського руху вперед.

Наші великі поети—Шевченко, Франко, Українка—слабші від Тичини технічно, досягли вищості власне звуком своєї вселюдської фанфари. Це розуміє і сам Тичина.

«Людскість промовляє,
трьома розтрубами фанфар—
Шевченко, Уїтмен, Верхарн.» (В космічному оркестрі).

То були представники певних суспільних верств: Шевченко—закріпаченого селянства, Франко—поневоленого робітництва, Українка—революційної трудової інтелігенції. Тичина такої виразної, певно окресленої бази не мав. Ті могли промовляти до селянства й робітництва всього світу і знаходити там відповідний відгук своїх думок і почувань, а Тичина, що обмежився був однією нацією, скував свій голос її етнографічними межами.

Далі Тичина у першій своїй книжці надто захопився був мелодійністю своїх віршів, кучерявістю їх, а це так само обмежувало його творчість.

У другій збірці («Плуг») Тичина поспробував розширити ці межі. Українська нація перестала бути для нього монолітною і супокійною якою була раніш. Вона стала бурхливим морем, де вітри та бурі революції підіймали високі хвилі класової боротьби. Тичина таким і змалював це українське море, він зорієнтувався на революцію. В цьому та ще в одкидуванні технічної кучерявості віршу, що в другій збірці трохи ослабла, де-хто почав добачати упадок його таланту. Цей закид був несправедливим. Смішним було (і є) твердження, що збірка «Плуг» (а потім і «Вітер з України») — нерівні. Рівності вимагає тільки плоский, обмежений, некритичний ум. Але все таки і в другій своїй збірці Тичина до деякої міри залишався вірним собі. Він вимагав од революції ідилії («На майдані»), вимагав од неї національності: («Воздвигне Україна свого Мойсея,—не може ж так бути»). «Плуг» мав стати символом нашої революції. А тим часом оця прикованість нації до свого плугу і є причиною її одсталості й її лихоліття. Ідеалом революціонера в «Плузі» був для Тичини Скворода («Васильченко з Кармелюком, я з Сквородою») — що тільки сопілкою та словом біблії хотів повести народ до кращого. Хіба не характерні вислови Тичини (у збірці «Замість сонетів і октав»), що соціалізму без музики не встановити? Цю думку повторено і в останній збірці («Живем комуною»): «Іще в нас музики не досить. І серце в кожного глухе» (ст. 49). Ця музика нагадує мені сопілку Сквороди і кларнети та флейту самого-ж таки Тичини.

В «Космічному оркестрі», такому витонченому мистецькому творі Тичина робить ще один крок наперед, але вже надто сміливий. Од нації — просто до космосу. Що людство з його трагедіями супроти космосу? Комунізм — закон, що править світами. Такий правильний, такий точний і впорядкований той всесвітній комунізм і він мусить, на думку Тичини, стати зразком для творців комуністичного устрою на землі. Думка ця в поета теж не нова. Це «Міжпланетні інтервали. Сонце. Скрізь цей сон!» Ідилічність. Абстрагування думки від дійсного. А по формі — щось небувало в нашій ліриці що-до сили і краси. І ось, перед нами «Вітер з України», праця кількох літ Тичининої творчості. В збірці кілька циклів із різних років. Найбільший з них перший, що дав заголовок і всій книжці.

3.

«Вітер з України!» Я пізнаю Тичину, давнього майстра — Тичину, вже по одній назві його книжки. Пригадую собі перший вірш його з «Соняшних кларнетів»:

«Ревуть вітри мов буйні тури, тополі арфи гнуть».
це на обложці, і дуже вдало. Хто заперечує, той немає мабуть мистецького смаку.

Що-ж то за вітер такий з України? Пригадую собі перший вірш другої книжки: «Вітер—не вітер. Буря». Це революція. Отож творчість Тичини—це арфи тополь українського поля, що на них революційний ви-хор награвав свої мелодії і посилав їх то на «захід, як вулканний лан», де Барбюс і Ролан, або на схід, де Рабіндранат Тагор. До цих титанів слова співав український вітер. Це не «дума про трьох вітрів», як було на кінці першої книжки, це про той третій вітер, що «мобілізував то-полі» у другій збірці, а в цій останній, де одбито «епоху нашу вітряну», жене мов «божевільний» по наших стенах, упирається в грузлу (селянську) ріллю, піддає вагонам (робітництва) волі «і гонить» їх по рельсах у краще майбутнє. Цей вітер розсіває «торішний лист як чортове насіння», і за-грожує:

«Не ждїть, пани, добра!
даремна гра!

Вітер як символ революції, ви зустрінете майже на кожній сторінці останньої книжки Тичини. Поет нічого зараз так не любить, як цього «вітра-вітровіння». Він вже не боїться того, що революція несе з собою руїну і кров. Колишній Тичина кричав, що не може прийняти такої руїн-ницької сили, а зараз признає, що «лиш так обнови́ться людина» (ст. 71). Поетові не жаль тепер «торішнього листу», що паде на землю трупом од подуву революційного вітру, він «регоче» разом із ним, бо знає й любить «його шляхи, його боління», бо сам іде тими шляхами і страждає тими самими болями за «землю свою»:

«Ну що з того, що всесвіт кров залляла? Майбутні встануть поко-ління, єднання тіл і душ. Ми робим те, що робим, і світ новий—він буде наш» (ст. 55).

Містичний «молитовний» захід зневіреним Фавстом дивиться і дивується: «То похід звіря, чи людини?» Він бачить у нас боротьбу з релі-гією і толкує собі антирелігійну пропаганду як голос апокаліптичного звіря, антихриста. Устами своїх Шпенглерів проповідує він «кінець світу». А за ними колишні революціонери, соціялісти (колишній Фавст) до нашого Прометея:

«А бунтуєш?—Ну, бунтуй.
Похвалить це похвалю.
Ах, повстаннями, бунтарю,
чи вщасливиш бідний люд?»

Далі оті, що «все книги пишуть», різні мемуари та «Атлантиди». І докір: «А чого-ж ти безробітний»,—останній аргумент заходу, того панка, а не робітника.

4.

Кожна справді лірична збірка не може окинути поетового «Я». І в Тичини, найбільшого зі всіх наших ліриків, більша половина збірки про себе, про своє відношення до оточення, свої думки, почування, настрої. Але і Тичині крізь оте «я» пробивається тільки таке, що цікавить усіх. Індивідуальна його лірика вся має громадський характер.

Насамперед відношення до нації. Колись українська нація увижалася Тичині як «Марія», що ходить по рідних ланах і чекає воскресіння на-роду «Скорбна мати». В циклі «Живем комуною» Тичина змінив свій

попередній погляд. Він питається Дніпра, того всеукраїнського символу: «Хочеш мира й спокою? Під чиею рукою? Шалений вітер шаблями розмахує (над Дніпром) і кричить: «Хто не з нами – зарубаю, розсічу». («Живем комуною»).

Дніпро—інертний мрійник, а де-коли бандит, що ніяк не може потрапити на певну тропу. Тичина розказує йому історію минулого, з'ясовує йому класовий характер його боротьби:

«Хочеш, Дніпре, я прочитаю тобі? Колись клекотіла Вкраїна!.. Од краю до краю з Дністра до Дунаю, туди аж до моря й коло Стародуба—схопилась голота до панського чуба»—а Дніпро байдуже усміхнувся: «Читай—не читай», (ст. 51).

І поет наш бажає бурі, щоби пройшла всією країною, оживила націю, рознесла попіл минулого, що діди його витрушували з люльки а де-хто загібає його в піраміди (ст. 53).

Відношення Тичини до нації в попередніх збірках його було тісним, семейним. Тільки в цій останній йому вдалось вийти за межі нації і він доріс до письменника, що промовляє до всіх націй: Свідомість цього в Тичини ясна цикл «Вулиця Кузнечна» цікавий, власне з цього погляду. Та вулиця (тепер Пролетарська), де жив Тичина весь час у Києві, де він «мужав» і кріпнув у перші роки своєї творчости, стала вихідною точкою нового поступу поета. «Іду вперед», каже він у першому віршові цього циклу.

«Туди де рельси паралеляться без краю,
де присмерк сонний гасне, гусне».

Це було за часи за горожанської війни, коли

«Місто, здавалось, от-от засне, навіки заніміє,
Без хліба, без води, без ласки дружньої»—

рік розрухи, голоду і крові.

І в той жахливий час поет почуває, що його

«Тнь титаниться на схід.

Я ж росту, встаю,

сильним руки подаю

через націю і рід».

Через голови племен

я побачив вас.

О благословен

Час!» (ст. 70).

Там на заході «одкидають власну тнь», як той неприкаяний Шаміс-ів Петро Шлеміль—образ самого його автора, що підчас французької революції зрікся своєї тіни», скинув із себе тягар національних пересудів в ім'я революційного поступу. Не знаю, чи це мав на думці наш Тичина, але в мене по якій асоціації образ Шлеміля встав у пам'яті підчас читання Тичининих рядків.

Скільки треба було сили духа і розуміння, щоби «рости» в ті часи, «подавати руку сильним» і «благословляти» жахливий час кривавої борні, що

«Так солодко розцвів,
що в нас лиш трупи, трупи й кров» (ст. 69).

Тичина мусив знати, що це жертви боротьби за краще майбутнє, жертви неминучі:

«Хай буде рух! Душі! Знаття!
Нехай і боротьба звірина.
Лиш так оновиться людина
і вся матерія життя» (ст. 71).

А тим часом це багато таких, що люблять «розговлятися в тиші», і ще «така на всьому лінь... «Поетові явно якось, що він один з між багатьох побачив якраз тоді день нового життя:

Чого ж я чую шум?
Чому в мені бадьорість?
Який там флот
з незавойованих висот
шалено розвиває скорість? (ст. 72).

Це «великдень язичества», це день волі, «нове новітнє торжество шумить і наближає»,—а люди ще по соборах, «а потім розговляються по норах», коли вже день, коли «вже зовсім день» (ст. 73).

У «Відповіді Землякам» Тичина сказав своє рішуче слово *asvovuaī*—«отрицаюся»—тим українським верствам громадянства, що хотіли створити «болото власне» (сбою панську державу) і гадали, що коли підростуть, то з ними «підуть разом поети і народи». Ці політичні мерці ще до останнього часу вважали нашого поета за свого пророка, за свого речника:

«Ой брате, гукни кладовище,
Дивись, яка чорна масть!
Ударимо в схід ми з тобою
І захід нам руку подасть.
А там вже й діди на підмогу,
Поміщиків сила, жерців...
Ото пожили б ми іще раз,
Якби оце ти нас повів!» (ст. 81).

Вони потім «загрузли самі в своєму болоті», як каже Тичина, «розгубились, захлинулися в погромах» і далеко від українського «вітру і землі» почали дорікати поетові за те, що він прийняв революцію Жовтня, або за їх словами «поцілував пантофлю папи». На це відповідає їм Тичина:

«О будьте прокляті ви всі!—Я вас не знаю.
Не доторкайтеся, не вийте!..
Душі моєї не купить вам
ані лавровими вінками,
ні золотом, ні хлібом, ні орлом» (ст. 22—23).

Так відповідає він, бо знає, що через де-який час:

«Зникнуть злидні й злед.
Стихне націй шум,
і межі запланет розсунуться,
і ми свій круг повторимо
у вічних рості
до безконечности»... (ст. 80).

5.

Так само відгородив себе Тичина в останній своїй книжці й од «чистого мистецтва» і його жерців—«великих брехунів». Колись філософ Платон називав усіх поетів дурисвітами, брехунами і гадав, що за комуністичного ладу як він собі його уявляв, їх не повинно бути. Але Тичина говорить лише про тих поетів що люблять тільки гармонію», гармонію зверхню, а не життєву. Тичина теж любить гармонію, але ця гармонія його инакша:

«Ах скільки радості, коли ти любиш землю, коли гармонії шукаєш у житті! То-ж кожен з нас будує людськості престол, і кожен як апостол» (ст. 49).

«Великі брехуни» хочуть бачити світ прозорим, а не грубим. «Життя для них лиш згук, лиш сонний тонний транс». Таким колись у своїй першій збірці був і сам Тичина. Адже-ж і він «бачив спокій там, де боротьба і бурі». Пригадайте собі тільки його «Безгоміння і сон, безгоміння і сум». Але це було й минуло. А от у де-кого воно залилося й до нині. Не можу сказати, кого саме із поетів має на думці Тичина, але певне одне, що це не тільки закордонні наші емігранти, а й тутешні «майстрі слова», здається, навіть, Київські. Це одмежування в Тичини почалося іще в другій збірці, коли поетові з сумом доводилося зазначити, що

«Справжня муза неомузена,
Десь там на фронті в ніч глуху
Стоїть опльована, залузана
На українському шляху». (Цитую з пам'яті).

Тичина бачить інших поетів, що не «надягають на себе корон», не вдають із себе пророків і не йдуть «отверзати уста». Про них він і каже:

«Там за мною, за мною, за мною,
Я не знаю там скільки іде!
Перед мене твердою ходою
Наступаючий день».

Ці поети «наступаючого дня» прийшли «і від плуга й від трудних станків»;

«Ну куди-ж я піду після цього,

Ну куди-ж я оглянусь на вас?—запитує Тичина співців минулого. Сонце пронизує його розум і уста. Він дійшов свого зросту і сили, свідомий ситуації і свідомий себе. Він почуває, що ніколи так душа його ще не мужала. «Сучасний дій» (революція) всього його обняв, напружив, і поет встає, вдихає нову міць і вже не марить, а вірить і знає. Через те йому все одно, що про нього говорять і пишуть його товариші в минулому.

Сучасний Тичина, перший значінням поет революційної України, той, що показує шляхи українського мистецтва багатьом із своїх товаришів-поетів, має повне право виступати речником їх, речником нової нашої літератури. Його наше громадянство знає найбільше за всіх. Він користується повагою і там, де ще вагаються і не знають, чи прийняти Жовтень, чи залишитися з Березнем. Про нікого з наших поетів еміграція стільки не пише, як про нього. Його судять: судять, чи хвалять але мовчати не можуть. Діяльність його літературна надто відповідальна перед масою

українського пролетаріату й селянства і тому доводиться важити кожне своє слово.

«За всіх скажу, за всіх переболію» -- каже він, —

Я кожен день на звіт іду, на суд.

В цих рядках не горда зарозумілість, не «пророцький жест», як де-хто гадав би, а щира сповідь відповідального робітника мистецького слова.

Є такі між нами, що бояться, аби Тичина «не звихнувся», «не збився», «не застоявся», не переспівався» і т. и. Одні гадають, що на ліричних вишинах він довго не вдержиться, або-ж утратить «класову рівновагу», а інші знову, що на «милинах» чисто класової творчості застрягне. Боятися немає чого. Такий поет знає міру і добре вимірює, куди летіти, куди пливати. Він надто економить свої творчі сили, щоби не вичерпатись. Хочеться вірити, що стане тих сил на не один десяток років. Зрештою — він і сам свої сили і заспокоює своїх боязьких друзів:

«Глибинами не втану, не змілію,
Верхівлями розкрито росту.

Ніколи так душа ще не мужала!

Ніколи так ще дух безумів!» — розуміється — безумством творчості.

Голодному рокові в останній збірці Тичина присвятив кілька віршів. Найкращі з них «Осінь» і «Голод». В першій Тичина виразно підкреслює трагедію українського селянства, що мусить голодувати в час, коли добився політично-соціальної волі.

«Оснь така мила,

Осінь славна» — це багата вільна осінь. Це Жовтень. Дитина несе матері їсти, дарунок осени, а мати тільки не діждалась і вмерла. Поезія просякнута наскрізь духом народної творчості:

«Борщик у горщику,

Кашка у менці...»

В останні часи Тичина взявся за цікаву працю — перетворювати по сучасному де-що з нашої словесної спадщини минулого. Він залишає фабулу, подекуди й форму твору, але дає нам нове розуміння змісту. Краще сказати; він відкриває нам приховану соціальну підкладку тих старих словесних творів, на першому місці з них стоїть «Плач Ярославни». Не можемо погодитися з Доленгом, що-до більшої художньої вартості перерібки порівнюючи з оригіналом, але ця перерібка все таки одна з найкращих у нашій літературі. Якою блідою виглядає поруч неї перерібка М. Вороного з переказу про співця Оря з літопису п.зчг. «Евшан-зілля». Тичина вдало підійшов до розв'язання ритмічного боку «Плачу Ярославни», цієї перлини старовинної нашої поезії. Він захвав і багатство ритму і рефрен і куплетну будову пісні. Ярославна символ «воршенків» української нації, звертається до символу Дніпра — українського народу словами:

«Встань хоч ти — коли без князя —

Царство воскресім!»

Це має бути повстання нації на боротьбу не соціальну, а на боротьбу за

«Царство тихе, празе,
мудре на закон,
щоб одні землі гляділи,
а другі корон».

Поділ на пануючих і працюючих мав стати основою цього царства, як його собі уявляла українська інтелігенція перших років революції за винятком групи справжніх революціонерів. Ярославні відповідає Дніпро—народ сміхом:

«Прислухається княгиня—тільки сміх,
тільки труситься сміх,
та шумить, шумить шумище
із-під хат, із-під стріх».

Це той самий революційний вітер, що підіймає корчувату голову з Дніпра і каже:

«Не ждїть пани добра—даремна гра!»

Так то у картинах минулого Тичина показує нам живе сучасне. Ось наслідки чотирьохлітньої імперіялістичної війни для селянства;

«Батька війна!
Матері 'ма!
Хто пооре, хто засіє?—
А—а!»

Цікаво було-б порівняти технічні досягнення Тичини в цій перерібці з оригіналом, але це не входить у рамки цієї статті.

«Кожумяка», герой літописного переказу, відповідає своїм землякам, що втретє просять у нього рятунку од короля-змія, а сами не беруться за діло:

«Усі ви безголові!
Ну що з того що я вам поможу?
Ви тричі приходили і тричі тіж самі—
Які ви нетями!»
«Де ваші багатії?»

І тут «усі догадались», що справа не так у королеві, як власне в багатіях, і одразу пішла між ними так би мовити, «класова диференціація» і класова боротьба:

«Поклали мертвих окремо,
Живі стали окремо.
Вдарили на багатія!
Микита на короля!
Аж закипіла земля!..»

Сучасна Україна виведена в Тичини в перерібці моралістичного народнього переказу про вдову та її трьох синів. Між тими синами настав розбід. Один із них був за бідних, другий стояв за багатих, а третій просто за себе—звичайний бандит. З'єднаними силами два старших вбили брата-бандита, а сами «знов далі б'ються—ніяк їх не рознять». Ці останні слова показують, що вірша написано тоді, коли горожанська війна ще не закінчилась і перевагу пролетаріату та незаможництва ще не було доведено.

Окремий цикл складають у Тичини вірші, написані клясичним гексаметром. І в цих віршах Тичина говорить про сучасне, хоч теми, власно кажучи, старі. Так у «Повстанцях» ми ясно бачимо боротьбу українських партизанських загонів під час польської окупації України 1920 р.

«Лавою сунуть несуть, оглянутися й краю не видко,
То ж піднялась голота за право, за честь, а ще
й землю.

Стали ляхи по кватирах—нема ні ладу, ні проходу.
 Буде страждать Україна, аж поки голота не врадить!
 Дасть вона чосу ляхам, розскватирить їх на той світ».

Боротьба закінчується повною перемогою. Панів поклали на спочин безславний так, що «вже більше не встануть, не придуть» (ст. 36).

В «Клеоні й Діодоті» бачимо вражіння Тичини ще з 1918 року. Мітилена нагадує нам Україну, Атени – Москву, то-ж чи не Україна що за часів гетьманщини зрадила соціялку революцію і захопилась самостійницьким дурманом? Гадаю, що так.

В останній збірці Тичини є кілька віршів на випадкові теми, що ніби виходять із рямок книжки. Це «Форнаріна», «Ми кажемо: сходить сонце», «Перед пам'ятником Пушкіна» і «На хуторі». Останній вірш малює побут села з наших днів а вірш «Ненависти моєї сила» картає «тупість, фарисейство, лихварство і підступ», зроджені, здається «Непом». Це «пінява на поверховостях часу» — каже Тичина і жалкує, що «тільки меншість не загасла і не міняє своїх прапорів». Вірш закінчується криком смутку з приводу смерті Леніна, отож повстав, мабуть, під першим вражінням од цієї події.

В кожній своїй збірці Тичина містить по одному перекладу. В останній це переклад з Баратинського «Весна». Це архитвір перекладного мистецтва.

Ми розібрали коло 7 тем Тичини, вияснили його сучасний погляд на власну творчість, визначили його відношення до оточення і мусимо сказати, що Тичина і в своїй останній збірці займає серед наших поетів найперше місце, бо він сучасний, передовий майстер.

Які-ж мистецькі досягнення Тичини в останній його збірці? Не буду довго спинятися на мелодиці, бо це вже відомо всякому, що Тичина наймузикальніший із наших сучасних письменників. «Музики, музики передовсім!» — вимагав Варлен і колишні французькі символісти. Тичина узяв цю вимогу майже за головний принцип ліричного віршу. Де-хто добачає в цьому односторонність, але справді її не має, бо в музиці Тичининому віршу все в міру і без пересадки, а міра — це як казав колись Гайне, найвище мистецтво. Треба сказати, що власне остання книжка поета менш музукальна ніж всі попередні. Прочитайте, наприклад «Кожумяку», «Три сини», «Ходить Фауст», «Голод», «Відповідь землякам» та інші вірші. І в них музикальності ви знайдете дуже мало. Це не хиба, бо попередні книжки Тичини були вже аж надто співучими. В цій книжці подибуються навіть прогріхи проти звичайної музикальності віршу, власне проти евфонії. Так навіть у «Плачі Ярославни», одній з найбільш музикальних поезій трапляються на кількох місцях неприємні збіги шелестівок: «з жменькою», «Як князь» «б'ють зіори» і т. п. та по інших поезіях: «аж в кістки» (ст. 21), «юлос, що вкрут росте» (ст. 79) і т. д.

Тичині давно не вистарчає звичайних знаків інтерпункції. Згадую про це тому, що за перші його книжки де-хто дорікав йому в цьому. Тичина хоче передати нам графічно віршовий ритм так, як він в нього вперше забренів, і тому послуговується значками, що мають підкреслювати спеціальні «іктуси», наприклад:

«І здається: десь там Донбасний» (ст. 75),

«Де ваші богатії?» (ст. 16),

або вживає крапок, окликів, знаків запитання не на тих місцях речення, де ми їх звикли бачити в прозі наприклад:

«Лиш відгук. іноді.. неясний .. долітає»—(ст. 79)

«(Червоне. сонце. в безкраїх степах...)» (ст. 51),

«Ех! чорт!тового сина» (ст. 75).

У «Вітрі з України» вперше бачимо нотні иначе «р», «рр» та зручне користування чистим відгуком останнього слова, як це в поезії «Фуга»:

«О ні, потойбіч не всвітає—

Лиш відгук іноді,, неясний долітає—

А—е... а—е...»

тут же спроба внести для більшої мелодики віршу носові звуки:

(«Вітер кликає кла» (ст. 80).

Ще в «Плузі» ми бачили рядки, де Тичина одсікав кінці слів: «Червоне—си-- зеле». В новій збірці трапляється те саме, але тут ця процедура має вже свій «канон». Тичина проробляє її в двох випадках: при тавтології корневій чи згуківій, де читач легко може здогадатись, який склад чи згук одрубано, напр.

«Лиш все те шумить і говорить,

гойдає зелень недоношену і золото і кров

кро... (ст. 82)—(одрізано тільки останній згук)

«Батька війна!

Матері! ма! (ст. 9). (наприкінці відгук «А—а»!

Другий випадок цікавіший. В ньому Тичина пробує одтінити багато-значність певного комплексу слів на підставі звукової асоціації:

«Надходить літо.

Чуєш бо?—надходись лі-

томліє гай» (ст. 13).

Я уловлюю в цьому комплексі звуків два значіння: «надходить літо тому мліє гай»—надходить літо і томліє (дієслово «томліти»—новотвір автора) гай».

А!—розірвалось—і стало мовчання.

Розширились очі—і всі догада-

(лисьніла кров із мертвих)... (ст. 16).

Перший оклик «А» й останнє слово «догада»—це імітація звичайних висловів, коли хто здогадується про це, що ми хочемо сказати: «Ага!да!» Тут вдале замовчання останнього складу «лись». Воно передає емотивність виразу як найкраще. Читач і сам мусів догадатися чого бракує в останньому слові, аналогічно до людей, що догадалися з одного натяку Кожу-мяки. Але в третьому рядкові закінчення слова дано на початку нового речення в слові «лисьніла».

Таке злиття останнього складу першого рядка з першим складом другого Тичина почав уживати недавно, але дав уже чимало гарних зразків зручного користування цим засобом для збільшення виразності віршу. «Перше травня на великдень» усе збудоване на такому прийомі:

«Пішов—(шов) ковая,

Воскреси—(ти)—тихо,

робітни—(чий)—чий же (ст. 74) або в вірші «Фуга»:

«Вітер, вітер ві-
терзає дуба кле-
на хмарах хмаре сон-
це знов осінній ві- (ст. 78)

«Колосом лист по дорозь-
і весь парус блакитний» і т. п.

Народня мова знає подібний прийом тільки в злитті двох слів синонімічних, як, наприклад, в слові «літеплий», що подибується і в Кобзарі Шевченка.

Чисто згукова орнаментовка віршу полягає в Тичини головню на згуковій повторності корневого значіння:

«і вже тебе вітер і віте-
розіони, одіони і юн... (ст! 75)

«Гудеш, деш... а як одгаснеш,
то довю ще довю одгон, хоч подибуються і внутрішні

ритми:

«Прекрасний сон. Терасами сон» (ст. 78).

«Гудеш, деш... а як одгаснеш,
то довго ще, довго одгон...

І здається *деш* там Донбасний
тобі відповідає в тон» (ст. 75).

Не можемо погодитися з Доленгом, що цей принцип проводить Тичина надто прямолінійно, але не знаходимо в цьому і надто великого мистецького досягнення.

Що до ритмики, то в останній збірці ми подибуємо різні ритмічні системи від класичного гексаметру до сучасного верлібру. Гексаметри Тичини досить влучні. Розстановка павз і цезур вдала, бо тримається завжди синтактичної будови речення.

«Наче той кінь, що зірвався й тіка від пожежі...» (Тут бракує останньої стопи, Тичина, мабуть не доглянув). Я помітив тільки два відступлення од правильного гексаметру: «Кружляння те довго носилось, з тишою гралося плавко...» (Амфібрахій замість першого дактилю). Так само і в рядковій: «І шум же почав наближатись. Різнуло по хмарах і згасло» (ст. 36).

Поезія в прозі, себ-то вірші в прозі, це прихований вірш, непозбавлений навіть рими. Ось наприклад: «Од краю до краю з Дністра до Дунаю, туди аж до моря й коло Стародуба—схопилась голота до панського чуба» (ст. 51), або: «Потічу, побіжу, по гладенькому дну, дивні царства знайду. Хочеш миру і спокою? Під чією рукою? (ст. 50).

Шостистоповий ямб знаходимо в двох віршах «Великим брехунам» і «Пушкінові». Все ж основним ритмом Тичини залишається чотирьохстоповий ямб, що ним написано кілька віршів в циклі «В космічному оркестр», де він дорівнює майже Готівському «Прологові у Фавсті. Цей цикл має найбільшу різноманітність. Сильно ритмічно звучать «Вулиця Кузнечна», «Харків» і «Фуга».

Досі Тичина мало звертав уваги на кінцеву риму. В останній збірці він пішов за іншими поетами і римує приблизними і неточними римами, як:

«суд-росту», «безумій-дій», «міць-лиці», «останній уста», «діло-йдить», «іде-день», «мною-море», «цього-розума», «на вас-уста», «сили-діло» («За

всіх скажу»), «глибино-знов» «втамувать-нема» («Ненависти моєї, сил»). Крім нього в останній збірці використано й «ехо»:

«І шум подаленів,
—шум даленів— (ст. 32).

Чимало нових епітетів чисто народного зразка: чорногрекий, низькобровий, рясношумний і т. п. Новотвори, як звичайно в Тичини вдалі: дзеньк (зам, дзенькіт), дзвязк (зам. брязкіт), стун (стогін), але є й такі: літана, вкраїтана і т. п.), або відновлення слів: скреслий, злеглий, проріст, спочив, тремотінь, потойбіч (речівник), додолі (зам. додолу і долі). Хочу звернути увагу читачів на такі асоновані рядки в Тичини що рідко їх можна побачити в інших наших сучасних поетів. Так, наприклад, досі ми знали лише одну сильну асонанцію на *о* у Франка: «Покóтиш Чóрним мóбрем гóмін вóлі». В Тичини асонанція влучніша, тому що сполучена зі свіжим ритмом: «І десь трóмбóнами в бездóнних кóридóрах óддалó» (ст. 56).

Із алітерованих наведу такі: «*іряхнув у юрах*»... «Блиснóло вдрóге— регіт із грудей десь».

«Тріснуло, струхло і стихло. Лиш шум все шумів рясношумний» (ст. 36). і «Тільки все крещуть шаблукі та чи по вовчи стріючуть» (ст. 38).

Все таки остання збірка Тичини стоїть далеко вище своїм змістом ніж формою. Наприкінці мушу зазначати, що Тичина поруч із словами, котрі виказують його незрівняне знання української народної мови, вживає також (головно останні часи) чимало русизмів: голоса, мечей, стрічають, дить, любим, хочем, скорій, юнь, май, юль, октябрь, затон, зиш, «возводити в канон», жалко, торжество, многі, флот, язичество, шов, терзати і т. ин. Може Тичина вживає їх як особливості діалектичної лексики поруч із провінціалізмами «голлє. скот...», може для більшої врочистости, чи що, але як би воно це не було, йому слід би цього вистерігатись. «Більше уваги літературній моді!» — наше гасло сучасного дня; за ним мусить іти й Тичина.

Я не схопив всього того, про що можна б говорити що-до останньої збірки Тичини, а спинявся тільки на тому, що найбільш характеристичне найбільш притаманне поетові і на підставі чого можна-б з'ясувати собі стан сьогодношньої його творчости. Приходжу до висновку, що Тичина не лише залишається першим нашим по силі й талантові українським ліриком, але останньою своєю збіркою доводить, що шлях його розвитку ще не закінчений і що від нього громадянство може чекати дальшого поступу і більших шедеврів, ніж ті, що ми їх бачимо у «Вітрі з України».

МИХ. МОГИЛЯНСЬКИЙ

Ненаписана повість М. М. Коцюбинського.

(з творчої лабораторії художника. по матеріалах архіву коцюбинського в чернігівському музею ім. В. Тарновського)

В. Гнатюк в передмові до листів М. М. Коцюбинського писав: «Мав намір написати більшу повість із гуцульського життя і приготувався до неї дуже ґрунтовно¹⁾ і подав такі відомості про ту «ненаписану повість»: «найбільше зацікавили його були отсі прояви гуцульського життя: 1. Родова месть, яка заховалася між Гуцулами ще в такій майже силі, як італійська вендета в Сіцилії. 2. Інституція годованців, яка дає старим якийсь час жити безжурно, «набуватися» на сім світі. Він добачував у ній глибокий філософічний підклад і хотів ним закреслити задуману повість. 3. Вільна любов, яка проявляється у тім, що майже всі—з малими виїмками—Гуцули не доховують подружньої вірності і по-за легальним подружжям знаходять собі любасів та любасок, з якими провадять далеко кращі хвили, як з вінчаним подругом чи подругою. До всіх тих проявів зібрав він дуже багатий матеріял... Тлом повісти мала бути правдива подія, зачерпнена з боротьби двох гуцульських родів у Головах і Красіїлі, але змальована в ній мала бути ціла епопея гуцульського життя»²⁾.

Знайомство з кишеньковими записними зшитками Коцюбинського, що зберігаються в Чернігівському музею ім. Тарновського доводить, що В. Гнатюк був близько і добре ознайомлений з творчими замірами Коцюбинського. В останньому кишеньковому зшиткові письменника знаходимо як раз записи того «багатого матеріялу», що його зібрав він для своєї «ненаписаної повісти», головним чином зосередженого коло зазначених Гнатюком питань. Весь той матеріял записано під заголовком: «1912 р. Гори. Гуцульщина». А з боку стоїть дата 20 VI—дня приїзду письменника в 1912 році до гуцульського села Криворівні. Відповідні записи в кишенькових зшитках знаходимо і для багатьох написаних творів письменника. (В переглянутих зшитках я бачив відповідний матеріял для «Під мінаретами», «Листа», «Тіней забутих предків», «На острові» та ин.). В запасах не знаходимо фабули-сюжету задуманого твору; поруч з записами, що свідчать про студіювання місцевої природи, записами етнографічного матеріялу (в широкому розумінні сього слова), як це має місце в зарисах для таких творів, як «Під мінаретами», «Тіні»..., знаходимо й записи описові, моментальні фотографії того, що вбрало око, почуло ухо... Часто останні записи зроблено в такій закінченій формі, що потім їх цілком перенесено до твору без жадних поправок. Вражіння

¹⁾ М. Коцюбинський, «Листи до В. Гнатюка». Львів, 1914 р., стор. 21.

²⁾ *ibid.*, стор. 23.

таке, що записи письменник починав робити тоді, коли у нього вже оформився творчий задум і записував все, що для нього могло потім здатись—від етнографічних матеріалів—окремих слів, характерних виразів, забобонів, випадків з життя, що хтось розповів на відповідну тему. співанок—до матеріалу, вже упорядкованого в творчій лабораторії згідно з завданнями ще не виявленої теми, ще не оформленого на папері сюжету... Тому-то ці кишенькові зшиточки в зв'язку з чернетками (те ж зберігаються в музеї) з'являються цінним матеріалом для дослідів творчої праці письменника—від самих її перших стадій. Тут я не маю мети подібного дослідів, бо торкаюся матеріалу «повісти ненаписаної», се-б то лише перших стадій творчої праці, що їх урвала невблагана передчасна смерть...

Над заголовком: «Гори. Гуцульщина» надписано: «—Н-но! Гм...хе!» і поруч: «Тополі гнулися і шипіли, як гусаки».

Далі записи починаються з матеріалу, що стосується до Інституції годованців (але записи не ведуться систематично і поруч з матеріалом про годованців маємо записи окремих слів, виразів, описів і т. д.,—по самому характеру записів і мети, з якою їх робиться, в них і не може бути жадної системи):

Годованці—ті, що годують.

Записують через те, що хочуть безжурного життя. Бездітні. П'яниці. Задовжені. Молоді (30 літ) і старі.

Письмо роблять у нотаря.

Перепродують права годованців.

Записують майно другим: гуцулам, попам, жидам.

Дід та баба—так кличуть годованці свої газди.

Поруч з цими коротенькими нотатками, що знайомлять з зовнішнім боком «Інституції» записано кілька оповідань, що малюють її життєву, побутову «практику».

«Був дід та баба, дуже багаті та й взяли до себе годованця, легіня. Записали йому половину маєтку—60 моргів лісу і 30 поля. Щось 2 роки жили добре, а потому почали сваритись, особливо на балях, на п'ятиці... Одного разу на балю годованець взяв пляшку з горілкою і на очах діда кинув її об камінь. Відтоді дід спротивив собі годованця та й не схотів записати йому більше, тільки одділив—живи собі сам. От годованець оженився, але йому сподобалася одна молодиця-сусідка, що мала сильного мужа, який знав багато байок, говорив по угорськи, волоськи, німецьки, польськи,—і вони зийшлися. Одного разу чоловік тої любаски занедужав трохи і жінка зварила йому спирітус, та чогось всипала, так що він сп'янів. А годованець зговорився з своїм братом, пішли разом вночі, брат став на варті, а годованець розмисив¹⁾ п'яного.

Викрилося, бо брат розповів; тоді взяли їх до в'язниці, але дідові жалко стало, він почав сипати гроші і визволив годованця, той не довго сів. Вийшовши на волю, годованець почав бити свою жінку, вона за

6 тижнів померла, тоді він оженився з любаскою. А в любаски була дочка, 10 літ, вона пішла на службу, до попа, а потім 13 літ зійшлась з паничем і 14 літ мала дитину (потому од неї панич мав 8 дітей і покинув свою жінку).

Дід теж скоро помер. Пішов брати сіно для худоби, упав і вмер.

Родина почала процесувати, одібрали трохи маєтку, бабі досталась частка. Вона взяла собі годованця, той перепродав її, бабу скривдили і вона пішла хатами та прямо по людях. А жінка годованця збридила собі чоловіка тай покинула його, пішла до дочки. От той прогайнував свій маєток, зийшовся з дочкою своєї братової та й живе десь високо у лісі, але нічого не має, а ні під синим нігтем».

Конкретних випадків з практики інституції годованців записано ще три-чотири, кожний додає якісь характерні побутові риси. Нарешті, запис:

Причини сварок.

Годованці звичайно живуть в хаті газди (діда з бабою) і мусять їх слухатись в роботі, просити дозволу пійти кудись. Коли разом гуляють на весіллі, дід забавляється, а годованець мусить йти доглядати маржинку. Коли годованець купить своїй жінці (годованці) щось кращого з їсти, виходить сварка. Газди вважають, що годованці не мають права тепер набуватись, що це тільки їхнє право—і звідсі сварка. Годованець жаліється людям, а ті йдуть до діда і розказують—сварка...

В основі інституції годованців художник добачав глибокий філософський підклад і старанно збирав матеріали, що характеризують загальний характер світопочуття і світоприймання гуцулів:

«Лозунг життя—аби набутися».

Звідсі прагнення до краси, відношення до вільної любови, земного добробуту, смерти...

— «Бажають краси (займаються виробами)».

Жінки не годують дітей, щоб не зопсувати краси.

Щоб я стала як скипка!

Гарно убірається, купив зеркало, убірається тай гуля перед зеркалом.

Вільній любови сприяють гори. Піде молодиця до чуркала по воду, а за смерекою вже хтось чекає її. Або йде дівка до дому верхами, або вночі у лісі.

— Ну, то що, що мою жінку обіймають хлопці. Я ще два рази тільки обійму, бо як її люблять, то я ще ліпше люблю.

— Хочу набутися: хочу їсти, пити, гуляти. Жінка лежить у злогах, а він узяв собі у дім любаску і лягає з нею спати при жінці.

Записів з подібної «практики» ще кілька, наведу з них ще один, в якому первісний цинізм «простого» погляду не речі досягає останніх меж: «Мно одітний записує одному з синів весь маєток, щоб жити з невісткою. Часом син знає про те і каже своїй жінці:—дай йому; не з'їсть, буде мені і другим».

Первісний цинізм «простого» погляду на любов в де-яких записах, напр., в запису співаночки: «ой, в глибокому Дурачку» заходить за межі цензурно припустимого в літературі, хоч співаночка й дуже характерна для того первісного цинізму. В кожному разі місце тій співаночці хиба в спеціальних відповідних розілах етнографічних записів... Продовжуємо, не переступаючи за ці межі...

Мені не жаль вмирати, я вже се набув.

Молодого жалують, що не набувся.

З такого парубка, що не має любаски, сміються: то бабеч! (ні до чого не здатний).

— Кого люблю, тому там за пусто, я не сука своє тіло продавати.

Я того в землю не візьму, що маю з маєтка.

Раз мати родила, раз же гинути.

Від смерті не відкупитися, ні відмолитися. Смерть не знає вибору. Гадка за морем, а смерть за плечима.

— Та що робити—наше всіх таке (смерть).

Коли уміраючий одягається на смерть, то просить дзеркала, щоб подивитись, чи добре зібраний.

Життя наше як листочок леліє.

Чоловік може мигнути в одній хвилі.

— Як умру, най хоч пліт мною підепруть.

Про родове ворогування і месьть записів не багато, ся тема була, мабуть, ясна для письменника. Одначе записано:

«Роди б'ються і ворогують і це тягнеться роками».

«Гуцул ніколи не забуває ні доброго, ні злого. А пільму носить у серці до смерті»...

Багато записів окремих слів, виразів, характерних речень, забобонів, записано, навіть розповсюджені ймення, прізвища, назви місцевих рослин.

Довга = гадюка.

Пішов у глину (умер). _____

Вівалана дівка. _____

Набрав в себе серця (дуже гострий). _____

Вчинила дитину. _____

Став легкий (що немає нічого). _____

Присилив до лави. _____

Розмисити = убити. _____

Добрий дурному брат. _____

Як він буде до його жінки царапатись. _____

Зроби там щось... _____

— Нічьо, нічьо! _____

Сіно ще не кїване (не рушено). _____

Дитина не зав'яжеться, коли на страстях зав'язувати вузлики на мотузці (12 вузликів) і носити на поясі (дівчата).

Записано дві надзвичайно характерні і барвисті сцени бійок: «Бійка в гостині» та «Бійка в коршмі на данцах».

Наведу лише останню:

«Кругла, файна молодичка гуляла з своїм високим, чоловіком. Чоловік стояв, тримаючи келеп під пахою, коли той (побійник) вдарив його в лице. Але поки чоловік надумався, що має робити, жінка вихопила в чоловіка келеп з-під пах і вдарила побійника в лице, вибивши 7 зубів. До неї підскочив брат побійника і так само дістав, за тим третій межи очи. Зробилась метушня, а жінка з чоловіком через другі двері втекли. Тоді ті, що лишились, почали сваритись: — то через тебе почалась сварка, — ба ні, через тебе — і між ними почалась бійка. Вибігли на вулицю і почали гнаться один за другим з колами. Били просто по голові. Ударить, той впаде, а він далі біжить і б'є другого, а за них женеться хтось і б'є його колякою по голові, поки не впаде і він. То так бійка тяглась щось з пів кілометра. Аж вийт спинив. — А не встидно Вам, газди! Я Вас тут дам до арешту і т. д. От люде опам'ятались, зайшли до другої коршми і почали балювати, напиватись і обцілувались. Покликали і того чоловіка з жінкою і був мир».

Поруч з записами так мовити з чужих вуст, записами, що характеризують побут і дають, як образ народнього світоприймання і світовідчуття, так і форму для його виявлення — слово і речення, іноді глибоке і

барвисте, завжди характерне,—вже маються і записи, в яких стріваємо зразки художнього оформлення вражінь природи, початок художньої праці над матеріалом. Коротенькі: «каламутна ріка. в яку впав наче весь бруд з сизих хмар, зметених вітром з блакитних гір».

«Чуркало жебоніло тихенько, як поночі любка».

«Гладкі корови, блискучі наче шовкові, у плямах, лежали в лісі з спокоем сфінксів».

«Згори ковбки на Черемоші виглядали, як розсипані сірники».

«Царинка в чорній жалобі смerek, як наречена по смерті свого коханка».

Більші:

«Чисті, змиті дощами смereки з дивним спокоем вкривали гори, а долі палала ватра. Веселий легінь вогонь, виганяв дим, такий чистий і синій, що крізь нього чорніли смereки, наче крізь небо прозоре. Дим—душа смereки».

І, нарешті, ціли картини, як напр.:

По дощі

«Тепер верби стали великі і круглі, відколи гори знизились від мричу. Вони стояли по отавах, вздовж річки, так поважно, тихо, наче самостійні зелені горби. Хмари згризли верхи і чиплялись за боки гір, всували між . . . (не розобране слово)—смerek біли мричі, як інкрустацію.

Стільки суму, суворости навіть в чорних смereках. в задимлених сирих верхах! Десять мрич ростопив чорні смereки у сиві тіни, там він ділить гори, як дим з провалля, там перетяв хребет, подав над кичерами один одному руку, або осівши на чорнім верху важкою масою, ростікає в долину десятком прозорих потоків до повновладої річки».

В вище поданих зразках ми далеко не вичерпали того матеріялу для «ненаписаної повісти», який занотував в своєму останньому кишеньковому зшиткові Коцюбинський підчас свого останнього пробування в Гуцульщині влітку 1912 року, але характер його з наведених зразків—цілком ясний. Коли скажемо, що він міститься на 53-х сторінках зшиточку, тоді як записи для «Тіней» займають лише 12 сторінок, то читач, мабуть, згодиться з Гнатюком, який з приводу «ненаписаної повісти» Коцюбинського писав: «А що він потрафив би був нам дати, про те свідчать найкраще «Тіни забутих предків», писані тільки по дворазовім побуті на Гуцульщині»¹⁾, а також пересвідчиться в тому, як працював Коцюбинський і чи правда, що він щось писав лише на підставі етнографічного матеріялу без жодної фрази «записаної ним самим»...

¹⁾ Листи до Гнатюка, стор. 23.